

**2020 GÜZ DÖNEMİ İLİTAM
MANTIK 1. HAFTA DERS NOTLARI
Hazırlayan: Dr. Remziye Selçuk**

1.BÖLÜM

MANTIK İLMİ NEDİR?

- Arapça “نطق” kökünden gelen mantık (منطق) ‘konuşma, söz söyleme (sanatı), mantık” kelimesinden kavramlaştırılmıştır. Bu kelime Arapça’daki “ناطقا نطق ‘söyledi, konuştu’ fiilinin mastarıdır.” <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/mant%C4%B1k>, erişim: 07.04.2018.
- ‘Mantık’ kelimesi, Yunanca ‘Logike’ kelimesine karşılık gelir. “Logikos, logos’a yani söz (parol)e, akıl (raisona veya akıl yürütmeye (raisonnement) ait demektir.” Emiroğlu, “Mantık”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mantik>, erişim:07.04.2018.

- Görüldüğü gibi bir kelime olarak ‘lojik’, bir yandan sözle, diğer yandan akılla alakalıdır. Mantığın terim olarak kullanımını da aynen böyledir.
- Farabi, bu kelimenin analizini yaparak, mantık sanatının adının ‘nutk’ kelimesinden türediğini beyan etmiştir. Mantığın Farabi’ye göre tanımı, “düşünme yetisini, yanılmanın mümkün olduğu her şeyde doğruya yönlendiren şeyleri kapsayan ve akıl ile çıkarım özelliğine sahip olan her şeyde yanılmaktan koruyan her şeyi bildiren sanattır.”

- Farabi, mantık kelimesinin, delâletinin üç konuda olduğunu belirtir:
- **1-** İnsanın akledilirleri idrak edebileceğini, bu konudaki güce delâlet eder. Bu güçle ilimler elde edilir, sanatlar ortaya çıkar ve insan bunun sayesinde hareketlerin güzeli ve çirkinini, doğruyu, yanlış ayırt edilir.
- **2-** İnsanın nefsinde kavrayış yolu ile hasıl olan akledilirlere delâlet eder ki; bunlara iç konuşma (nutk-u dahili) denir.
- **3-** İçeri olanı dille söylemeye delâlet eder; buna da dıştan konuşma (nutk-u harici) denir. Farabi, a.g.e., s. 24.
- Farabi, a.g.e., s. 24, İbrahim Çapak, *Stoa Mantığı ve Farabi'ye Etkisi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2006, s. 90.
- Farabi, a.g.e., s. 24, Çapak, a.g.m., s. 90
- .

- Ali Sedad, 'nutk' kelimesini –daha önce bahsettiğimiz şekilde-incelerken onun hem dış nutuğa hem de iç nutuğa delâlet ettiğini belirtir. O, Cürcani'nin Haşiye-i Suğra'sında geçen şu bilgileri aktarır: *Mantık nutk-u zahiriye (dış nutuk) itlak olunur ki bu konuşmadır ve nutk-u batiniye (iç nutuk) itlak olunur; o da makulatin idrakidir. İş bu fen (yani mantık) öncekini, (yani konuşmayı) kuvvetlendirir ve ikincisini (yani makulatin idrakini) doğru yola sevk eder. İmdi bu fen ile nefs-i natıka diye adlandırılan nefs-i insaniyenin iki mânası dahi kuvvetlenir ve ortaya çıkar. İşte bu sebeple mantık ismi türetilmiştir.*

- Mantık hem ilim hem de yöntem (alet, sanat) olarak ele alınmıştır. Buna göre mantık biri teorik. diğeri pratik olmak üzere iki özelliğe sahiptir. Teorik yönüyle mantıklı düşünme denilen düşünme biçimini tesbit eder; bu yönüyle bir ilimdir. Pratik yönü ise bu ilmin uygulanmasını, yani akıl yürütmelerin doğruluğunu sağlayan kuralları ortaya koyma metotlarını gösterir; bu tarafıyla da bir sanattır. Mantık ilminin sanat (teknik) yönünün öneminden dolayı birçok islam mantıkçısı bu dalda yazdıkları eserlerine "ilmü'l-mizan, fenn-i mizan. lisanü'l-mizan, mizanü'l-ukül. mi'yarü'l-ilm. miftahu'l-fünûn, el-kıstasü'l-müstakim" gibi adlar vermişlerdir.

MANTIK İLMİNİN ÖNEMİ NEDİR?

- **Gazali den: Mi'yârul İlm'de** der ki ben bu kitabı iki amaç için yazdım: birincisi düşünme ve akıl yürütmenin yollarını aramak, ikincisi kıyas ve çıkarımların yollarını anlatmak. Gazali'ye göre sonradan edinilen nazari bilgiler insanın kendi çaba ve gayretine bağlıdır. Bu tarz bilgileri oluştururken de aklını kullanır. Ancak aklın caydırıcı bir takım şeylere de karşı koyabilmesi gerekir. İşte bu noktada mantık devreye girmektedir. (bkz.devamı eserin giriş kısmındadır.)

- **Farabi'den:**
- **Kitâbu-l Elfâz'ın** son bölümünde mantığın değerini ortaya koyduğunu görmekteyiz. O burada şöyle der: bu sanatın amacı, zihni ne tür bir hüküm olursa olsun şeyin böyle olduğuna veya böyle olmadığına dair belli bir hükme inanmaya sevk eden bütün şeyleri, bütün yönleri ve bu şeylerle yönleri meydana getiren şeyleri tarif etmektir. Yine der ki: bize zihinlerimizin inandığı şeylerin gerçek mi yoksa batıl mı olduğunu ayırt etmeye ilişkin gücü kazandıran sadece ve sadece bu sanattır. (sayfa 78.)

- **İbn Sina'dan:**

-

- **Kitâbuş-Şifa'da** şu açıklamaları yapar: insanın akıl sahibi olması yönünden yetkinleşmesi, gerçeği gerçek olduğu için iyiyi de onunla amel etmek ve onu elde etmek için bilmesindedir. İnsanın ilk fıtrata ve apaçık bilgilerinin ise tek başlarına bu yetkinliğe yardımları azdır. Yetkinliğe ulaşmada insanın elde ettiği şeylerin çoğu çaba gerektiren bir kazanımla elde edilmektedir. Bu kazanım bilinmeyen kazanılmasıdır. Bilinmeyi kazandıran şey ise bilinendir. Durum böyle olunca insanın öncelikle bilinenden bilinmeyi nasıl elde edeceğini, aralarındaki her türlü bağıntıyı ve nasıl olduğunu anlaması gerekir. Dolayısıyla bundan sonrası İbn Sina'ya göre zihinsel faaliyetleri gerektirir. Zihnin düzenli ve doğru ilerleyebilmesi gerekir. Bu durumda mantık ve kuralları devreye girmektedir. (s. 10)

-

MANTIK İLMİNİN KONULARI NELERDİR?

- **1. Tasavvurât**
- **Lafızlar (Söz, kelime, delalet vs),**
- **kavramlar,**
- **tümeller (cins, tür, hassa, araz, ilinti),**
- **kategoriler,**
- **tarif, tanım,**
- **bölme, sınıflama**

- **2. Tasdikât**
- **Önermeler**
- **Çıkarımlar**
- **Akıl yürütme**
- **Beş sanat**

Lafızlar

Söz, Sözcük, Söz Öbekleri

- Tek başına anlamı olan ya da olmayan ağızdan çıkan sese dönüşen ifadelerdir.
- Ses: anlamı olan veya olmayan ağızdan çıkan şeylerdir. A, b, gibi harfler, hırıltı, nağme vs.
- sözcük-kelime: ağızdan çıkan harfler harflerin bir anlama gelmesinden oluşur. kalem, ağaç, Ali vs.
- Söz öbekleri: birden fazla sözcüğün bir araya gelmesinden oluşur.

- Kelimeler anlam taşımaları bakımından, şekilsel ya da kullanım alanlarına göre gibi birçok açıdan sınıflandırılabilirler.
- Terim, kavram, özel ad, bağlaç, yüklem, sıfat, vs. birçok çeşidi bulunur.
- Kelimeler dış dünyanın ses ile ifade edilebilme çabasından doğmuştur.

Kavramlar

- Kav-ra-m: kavranılmış, anlaşılmış kelimelerdir.
- Kavramlar zihinsel sürecin ürünüdür. Toplumsal uzlaşıda ortak anlamlar kavramı anlaşılır kılar.
- Kavramların zihinde tasavvuru vardır.
- Kavramlar da farklı şekillerde sınıflandırılırlar.
- Mantığın “kavramlar” bölümü mevcuttur.
- Her ilim kavramlar üzerine inşa edilir. İfade gücü ve ilerleme durumu alana ait kavramlarla alakalıdır.

Tümeller

- Varlıkların ifadesinde aralarındaki bağıntıya göre oluşan en genel kavramlardır.
- Cins
- Tür
- Ayrım
- Hassa
- İlinti

(Hepsi mantık dersinin ilerleyen bölümlerinde tek tek ele alınacaktır.)

Kategoriler

- Her bir varlığın diğer bir varlığa göre özelliğini ortaya koyan bölümlerdir.
- Nitelik, Nicelik
- Zaman, Mekan
- Etki, edilgi
- Sahiplik, görelilik
- Durum

Bu sınıflama genel kabul gören 9 kategoridir.

Tarif ve Tanım

- Bu iki kelime her ne kadar aynı anlamda kullanılmaktaysa da tarif ve tanım birbirinden farklıdır. Her ikisi de ilimler açısından öneme sahiptir.
- Resmetmek, betimlemek, tasavvur etmek gibi alakalı bir takım kullanımlar da mevcuttur.
- Tanım, bir kavramın ya da terimin içeriğini oluşturan ifadelerden oluşur. Bu nedir? İn cevabıdır. Hacim nedir?, Fazilet nedir? Vs. cevabında söylenendir.

Bölme ve sınıflama

- Her varlığın yapısı ve içeriğine uygun olarak gruplara ayrıştırılmasıdır.
- Bölme daha genel bir ayrıştırma, sınıflama daha özel bir ayrıştırma işlemidir.

Tasdikât

- Mantığın tasdikât bölümü belli bir kanı ifade eden bölümdür.
 - Önermeler: bir kanıyı ifade eden cümledir.
Mesela: ilim farzdır, hava soğuktur, yeşil güzeldir, demir maddedir, vs.
- Önermelerin yapısal ve şekilsel açıdan birçok çeşidi vardır.

Çıkarımlar

- İki kanıdan (önermeden) yeni bir kanının oluşturulmasıdır.
- Akıl yürütmeyele elde edilirler.
- Mesela: Çalışan kazanır.

Ahmet çalıştı.

Çıkarım: Ahmet kazandı.

Akıl Yürütme

- Bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmaktır.
- Tümevarım
- Tümden gelim
- Analoji

Bunlar gibi belli başlı üç çeşidi vardır.

Beş Sanat

- Burhan
- Cedel
- Muğalata
- Hitabe
- Şiir

Bunlar da ayrıca tek tek ele alınacaktır.

Değerlendirme

Soru 1-

- 'Mantık' kavramı hangi kökten türetilmiştir?

A- Hayal

B- Tahyil

C- Tasvir

D- Nutuk

E- suret

Soru 2-

- I. Bilinenden bilinmeyi elde etmeye vasıta olan ilimdir.
- II. Kurallara uyulduğunda zihni hataya düşmekten alıkoyan bir fendir.
- III. Hataya düşmenin mümkün olduğu tüm durumlarda, düşünme gücünü doğru yöne sevk edecek imkanları kapsayan bir sanattır.
- IV. Bir bilgi alanının ya da bilimin temelini oluşturan veriler bütünüdür.

Yukarıdakilerden hangisi/leri mantığın tanımına uymaz?

A- I, II

B- II, III

C- III, IV

D- IV, II

E- IV

Soru 3-

- Aşağıdakilerden hangisi klasik mantığın konularından değildir?

A- Kavram

B- Beş tümel

C- Kıyas

D- Sanat

C- Tanım

E- kıyas

Soru 4

- Bir soru da siz oluşturunuz.

2. Hafta Mantık Dersi

Tarihte Mantık

- Mantıktan bir disiplin olarak bahsedebileceğimiz süreç Aristoteles'e dayanmaktadır. Yaklaşık iki asır öncesinden itibaren bu hazırlık aşaması devam etmiştir. Sokrates ve Platon da mantık konuları mevcuttur. Aslında Aristoteles öncesinde dağınık halde bulunan mantık onunla sistemleşmiştir.

- Aristoteles öncesinde Grek düşünürleri ilgi alanları ne olursa olsun mantıksal akıl ve ilkelerini kullanmışlardır. Elea okulu düşünürleri ve Sofistlerin mantık konularından yararlandıkları görülür. Elealılar varlığın zıt ve değişmez olduklarını isbat etmek için akıl ilkelerinden yararlanmışlardır. Sofistler ise şüpheci bir diyalektiği kullanmışlardır. Onlara göre her delil karşı bir delille çürütülebilir. Bu bölümde mantık tarihini mantık çeşitleriyle beraber ele alalım ve belli başlı mantıkçılardan ya da direkt yada dolaylı katkı sağlamış olan kişilerden bahsedelim. Macit Gökberk, felsefe tarihi, İstanbul, 1974, ss. 35-37

1- Klasik Mantık

- Bilinen ilk ve en sistemli mantık çalışması Aristoteles'in "Organon" adlı eseridir. Aristo, Elealılar ve Sofistlerin tartışmalarında Sokratesçilerin diyalektiklerini birleştirerek akıl yürütmeyi bir ilke haline getirdi. Bununla zihni hatalardan korumak için bir takım ilkeler ortaya koymuştur. Bu eseri 6 babahtan oluşur: 1- kategoriler, 2- önermeler, 3- 1. Analitikler, 4- 2. Analitikler, 5- topikler- cedel- 6- sofist deliller.

- Bilindiği üzere İslamiyet öncesi Araplar güzel söz söyleme sanatı ve şiir pek yaygındı. Diğer Grek felsefesinden haberleri yoktu. İslam dünyası mantıkla ve diğer felsefi eserlerle İskenderiye okulu sayesinde haberdar olmuştur. İskender bu şehri fethetmiş, kendi adını vermiş ve o zamanın ilim merkezi haline getirmişti.

- İskenderiye zengin kütüphanelere sahipti. Bazı kaynaklarda Aristotelesin İskendere hocalık yaptığını idda edilir. Dolayısıyla İskenderiye'de Aristoteles eser ve fikirlerinin konuşulduğu yazıldığı söylenebilir. Milattan sonra 30 senesinden sonra İskenderiye'ye Roma nüfuzu ile beraber Hristiyanlık da girmeye başladı.

- Hristiyanlık Grek felsefesi karřılařmıř ve çoęu zaman ters dūřüldüęü görölse de bazen de dine hizmet ettięi savunulmuřtur. Bu dönemde Klemens ve Origenes dönemin meřhur felsefecileridir.
- İskenderiye'nin savaş, ticaretin önemini yitirmesi gibi sebeplerden önemini yitirmesiyle Suriye ve Mezopotamyadaki ilim okulları değer kazanmaya başladılar ve ilim İskenderiyeden bu yerlere kaymaya başladı. Arami ırkından gelen Suriye ahalisi felsefeyi bir dereceye kadar biliyordu. Suriye, Babil ve Mezopotamyada yaşayan bu ahali ms. 2 asırda hristiyanlığı kabul etmişler ve böylelikle “Süryani” adıyla anılmışlardır. Süryaniler hristiyanlık mevzularından dolayı mantığa oldukça önem vermişlerdir

- İslamiyetin yayılmasından sonra Müslümanlar bu bölgelere ulaşmışlar ve Süryanilerden felsefe ve mantık öğrenmişlerdir. Süryaniler de ücret karşılığında Arapçaya tercümeler yapmışlar böylelikle Arapça çeviri ve şerh dönemi başlamıştır.
- Bu süre zarflarında Nasturilik ortaya çıkmış ve Yunan felsefesinin gelişmesine katkıda bulunmuştu. Nasturiler Urfa'da Grekçe öğreniyorlar ve bir yandan da mantık ilmine ilgilenmeye başladılar. Ancak bunlar kategoriler, kavramlar ve 1. Analitiklerle ilgileniyorlar gerisine cevaz vermiyorlardı. Urfa mektebinin meşhur mantıkçıları, Sergius, Paulus Persa ve Ahudemmehtir.

- Süryaniler organonun hepsiyle ilgileniyor hatta Ariston'un metafizik kitabını da okutmaya başlamışlardı.
- Miladi 5. Asra gelindiğinde Porphyrius meşhur eserini meydana getirdi: İsağuci. Mantığa giriş anlamına gelmekteydi ve okullarda okutulmaktaydı.
- Yukarıda bahsettiğimiz gibi İslamiyetin yayılmasıyla ve fetihlerle genişleyen İslam devleti Süryanilerden çokça tercüme edinmişti. Bu dönemin ilk süreçlerinde Severe Sebokht, Baladlı Athanasios, Yakup el Ruhavi ve Georgios bir çok eser meydana getirdiler: peri ermenias, 1. Analitikler, retorika, felsefenin teknik terimleri. Georgias'ın ise tüm Organonu tercüme ve şerh ettiği söylenir.

Böylelikle mantık kitapları 9 kitaba ulaştı ve şu şekildeydi:

- İsağuci
- Kategoriler
- Peri ermenias
- 1. Analitikler
- 2. Analitikler
- Topika
- Sofistika
- Retorika
- Poetika

- Genişleyen İslam coğrafyası dört halife ve Emevi devriyle Bağdat'ı da içine alarak genişlemişti. Halife Mansur ve Me'mun zamanında bunların destekleriyle Bağdat ilim merkezi haline gelmiştir. Tercüme ve şerh çalışmaları oldukça fazlaydı. Hatta ilmi araştırmalara derin ilgi duyan halife Me'mun 832 yılında Darul Hikme adında büyük bir tercüme ofisi oluşturdu.

- Abdullah b. Mukaffa
- Huneyn b. İshak
- İshak b. Huneyn
- Sabit b. Kurre
- İbrahim el kuveyri
- Ebu ishak el Kindi

Kindi'nin 200den fazla eser yazdığı tahmin edilmektedir. Onun alet, araç yöntem olarak gördüğü mantık hakkında da 7 tane eser yazdığı belirtilir.

- Ahmet b. El- Tayyib es Serahsi
- Muhammed b. Zekariyya er- Razi
- Nihayet 900lü yıllarda yaşayan Farabi.

Farabi tabii ve manevi ilimlerde araştırmalar yaparken son ve kesin bilgilere varabilmek için hendese ve bilhassa mantık yolundan gidilmesi gerektiğini savunurdu. O her Şeyden önce fikri sağlam esaslar üzerine kurduktan sonra ilk illeti hakkında bir takım açıklama ve araştırmalarda bulunmaya çalışmıştır.

- O ilk defa Aristo'nun tüm mantık çalışmalarını elden geçiren Müslüman filozoftur. O da mantığı 9 baba ayırır.
- Mantığa giriş ve isaguci
- Kitabul ma'kulat
- Kitabul ibare
- Kitabul kıyas
- Kitabul burhan
- Kitabul cedel
- Kitabul sufistai
- Kitabul hatabe
- Kitabuş şi'ir

- Farabiyle aynı zamandan yada bir müddet sonra yani 10 yy civarında birçok mantıkçı çıkmıştır. Bazıları Farabi' nin bizzat öğrencileridir. Farabi 'ye Aristoteles'ten sonra en büyük hoca anlamında "muallimi sani" denilmiştir.
- Burada Farabi'den birkaç örnek alalım:
Kitabul Burhan'dan s.1-2

Bu dönemin diğer bazı mantıkçıları da şunlardı:

- Ebu bişr metta- kendisi Arapçaya yaptığı oldukça çok sayıdaki Süryanice eserleri sayesinde mantıkçıların başkanı payesine sahip olmuştur. Kendisi de çok sayıda eser kaleme almıştır.
- Yahya b. Adiy- bu da tercümanlık yapıyordu.
- İbrahim b. Abdullah
- İbn Zür'a
- İbnül hammar
- Kalabazi

- **İbn Sina**

- 11 yy ın en büyük mantıkçısıdır. Farabinin vefatından 30 yıl sonra dünyaya teşrif etmiştir. İbn sinanın ufak tefek risalelerinden başka eş Şifa adlı eseri oldukça hacimlidir ve mantık konularının ele alındığı bölümler mevcuttur. Bundan başka kitabul işarat vatterbihat mantığa aittir ve çeşitli fasıllar içerir. Günümüzde İbn Sina'nın mantık çalışmaları ayrı ayrı eserler halinde basılmıştır.

- İbn Sina'dan bir örnek alalım:
Kitabüş Şifa ss.11-12

Bu zaman diliminde diğer mantık yazarları
şunlardı:

İbni tayyib, ibn haysem, Nurettin Cürcani gibi
daha bir çok isim zikredilebilir.

Daha sonra gelen mantıkçılar Farabi ve İbn Sina geleneğini devam ettirmişlerdir. Onlar Aristodaki kategorileri işleyerek değil de doğrudan mantık terimini yani tanımı, önemi, dil ve gramerle olan ilişkisi felsefeye göre konumu ve beş tümel kavramını ele alarak başladılar. Bir de tanım konusunu burhandan ayırıp beş tûmelle tanımı beraber ele aldılar. (Emiroğlu, klasik mantığa giriş, s.44) İbn Sina ve Farabi geleneğine bağlı kalınarak yazılan mantık kitapları yüzyıllar boyu medreselerde okutuldu. Ebheri'nin İsağuci'si Kazvini'nin bu esere yazdığı Şerh olan eş-Őemsiyye bunların başlıcalarıdır.

- **Gazali** : Gazali mantık tarihinde mantığın islam dünyasında yer edinmesi konusunda oldukça önemlidir. Çünkü o mantığa karşı takınılan olumsuz tavırları yıkarak ‘mantık bilmeyenin ilmine güven olmaz’ diyerek bir bakıma mantığı ilimlerin temeli yapmıştır. Onun birçok alanda olduğu gibi mantık konularını ele aldığı eserleri de haliyle mevcuttur. Bu dönem ve sonrasında mantık eserlerine “mi’yarü-l ilm –ilmin ölçüsü-mihakkun nazar- fikrin mihenk taşı- kıstasul müstakim- dosdoğru ölçü- anlamında isimler verilmiştir.
- Gazali fikirlerini “el Munkız” ve “Mi’yâru-l İlm” adlı eserlerinde beyan etmiştir.

-
- Tarihte Endülüs 'ü geri plana itmek doğru olmayacaktır. Nitekim orada bir çok alim yetiştiği gibi çok önemli mantıkçılar da yetişmiştir. Kendi zamanında Bağdat okuluyla yarışır vaziyetteydi. (Kayacık, Endülüs'te Mantık, s.9) en önemli mantıkçılar şunlardır:
- İbn Bacce:
- İbn Rüşd: genel kabule göre eserlerinin çoğu günümüze kadar gelmiştir. (bu eserler için bakınız: kayacık, ss.48-50, keklik, s.61
- İbn Hazm:
- Musa b. Meymun
- İbnül Arabi, doğum yeri Endülüs tür.

İbn Rüşd'den sonra

- Fahrettin er-Razi
- Ebul Berekat el-Bağdadi
- Şemseddin semerkandi
- Nasirettin tusi
- Necmettin katibi
- Esireddin Ebheri
- Ali el- Konevi

14. yy'a gelince:

- El İci
- Kutbettin Razi
- Molla Fenari
- Seyyid Şerif Cürcani
- Teftazani

15. yy mantıkçıları

- Hızır Bey
- Hayali Bey
- Maybudi
- Şirvani

2- Modern Mantığa Yolculuk

Batıda da mantık Aristoteles eserlerinin Latinceye tercüme edilmesiyle başlamıştır. İlk defa Boece Aristoteles'in Kategoriler ve önermeleri ile Porphrios'un İsağuci'sini çevirmiştir. Organon'un diğer diğer bölümleri ile ilgili çalışmalar ancak 12 yy civarında başladı. Orta çağda meşhur mantıkçılar Albert Magnus, Thomas Aquinas'tı. Aristoteles'in batıdaki hakimiyeti Rönesans'a kadar devam etmiştir.

- Rönesans'la birlikte Aristoteles'in mantığını metot olarak yetersizliği söz konusu edildi. Bacon ve Descartes kıyas konusunu eleştirmeye başladılar. Her iki düşünür de kıyasın yetersiz olduğu görüşünden yola çıkarak yeni metod arayışlarına başladılar. Kıyas yerine metod fikri benimsendi ve mantık kitaplarına yeni bir bölüm eklenmiş oldu: yöntem – metod. İlk defa bu şekilde mantığı oluşturan da Petrus Ramus'tur. (Emiroğlu, s. 50) daha sistematik hale Port- Royal Mantığında rastlanmıştır.

19 yylın ikinci yarısında sembolik mantık çalışmaları başlamıştır. Bu sembolleştirmenin temelinde “dil” fakt6r6 bulunmaktadırdır. bu g6r6şteki d6ř6n6rler dili genel anlayışı sağlayacak şekilde d6zenlemek istediler. Onlara g6re dil duygulardan arınmadıka karşı tarafa hatasız olarak iletilemez. Dolayısıyla dile de genel geçer sembollerle ifade etmek gerekir. Bu tarz mantığın ilk s6zc6s6 Raymond Lull’dur. Ona g6re mantık mekanik bir sanattır. Lull’den etkilenen Leibniz, bir taraftan eski mantığı inceliyor diğer taraftan yeni denemelerde bulunuyordu. Onun evrensel dil oluşturma 6zerine çalışmaları da bulunmaktadırdır. O dilsel ifadelerin evrensel bir hale gelebilmesi için matematiksel ifadeler gibi olması gerektiği belirtiyordu ve bunu “evrensel karakter” olarak adlandırıyordu

- Daha sonra sembolleştirme çalışmaları De Morgan, Stanley Jevons, B. Russell , Frege, Whitehead, Hilbert, gibi düşünürler de aynı konu üzerinde birçok çalışma meydana getirmişlerdir.
- Mantığı doğa bilimlerine uygulama çalışmalarının başlıca kişileri Russell, Carnap, H. Reichenbach, K.R. Popper, J. Von Neumann'dır.

- Reichenbach İstanbul Üniversitesinde 1938 yılında lojistik derslerini vermesiyle Türkiye’de modern mantık okutulmaya başlandı. (Emiroğlu, s.52)
- Türkiye’de Tanzimattan sonra da mantık eserleri yazıldı: Gallupi’den yapılan çeviri olan Miftahul Fünûn, Ali Sedad’ın yazdığı ilk telif eser “Mizan-ul Ukul fil Mantık vel usul”, İzmirli İsmail Hakkı’nın “Felsefe Dersleri “ve “Fenn-i Menahic”, Salih Zeki’nin cebirsel mantık anlayışı ile yazdığı “Mizan-ı Tefekkür” Ağaoğlu Tezer’in “Suri ve Tatbiki Mantık’ı, Mehmet Ali Ayni’nin “Türk Mantıkçıları” gibi daha birçok çalışma vardır.

3-Bulanık Mantık

Bulanık mantık, bulanık ya da puslu mantık, 1961 yılında Azerbaycan asıllı Lütfü Aliaskerzade tarafından yayınlanan bir makalenin sonucu oluşmuş bir mantık yapısıdır. Bulanık mantığın temeli, bulanık küme ve alt kümelere dayanır. Klasik yaklaşımda bir nesne ya kümenin elemanıdır ya da değildir. Daha çok mühendisliklerde kullanılacak olan bu mantık çeşidi makinelerin programlanmasında yapay zeka hafızası amaçlanarak tasarlanmasıyla sonuçlandı. Bulanık küme mantık ve sistem kavramları kontrol edilmesi istenen birçok karmaşık denklemlerin sistemli hale getirilmiştir.

Değerlendirme

- Soru 1
- Mantık ilmini tarihte ilk defa sistemleştiren, kurucusu sayılan âlim kimdir?
- Platon
- Tales
- Aristoteles
- Farabi
- Râzi

Soru 2

- Aşağıdakilerden hangisi Aristoteles'in mantığa dair yazdığı eseridir?
- Metafizik
- Organon
- Mizan
- İsgoci
- İşaretler ve tembihler

Soru 3

- Mantığın İslam dünyasında meşruluk kazanmasını sağlayan, 'Mi'yâr-ul İlm' adlı eserin sahibi âlim kimdir?
- Gazali
- İbn Teymiyye
- Farabi
- İbn Sina
- İbn Rüşd

Soru 4

- Bir tane de siz oluşturunuz.

3. HAFTA

MANTIK DERS NOTLARI

MANTIKTA KULLANILAN KAVRAMLAR

1- Şey

Genel olarak sözlüklerde “dilenen, istenen” kökünden türemiş bir kelimedir. Çoğulu “eşya” dır. İslam kültüründe ve ilimlerde şey kelimesi çokça kullanılmıştır. Kısaca göz atalım:

- a- Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, Şey kelimesini kelâmcıların terimleri arasında zikrederek “kendisinden söz edilmesi ve kendisine delâlet edilmesi mümkün olan” şeklinde tanımlar.(Mefâtîhu’l-ulûm,s. 43)
- b- Tahânevî de “ister mevcut ister ma’dûm olsun, ister muhal ister mümkün olsun, kendisi hakkında veya kendisi sayesinde bilgi edinilebilen yahut hüküm verilebilen” biçiminde bir tarif eder.

c- Felsefeyi “beşerin gücü ölçüsünde varlık ve olayların (eşya)hakikatini bilmek” şeklinde tanımlayan Ya‘kub b. İshak el-Kindî'nin (Resâil,I, 97) şey terimini hem varlık hem de mahiyeti kapsayacak şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Filozof, bir şeyin kendisinin illeti olamayacağına dair kanıtı geliştirirken terimi şeyin kendisi (zât)ya da mahiyeti, şeyin varlığı (eys)ve şeyin yokluğu (leys) terimleriyle birlikte, dolayısıyla hem özü hem de var oluşu kapsayacak biçimde kullanmaktadır.

d- **Fârâbî** de bir şeyin zâtının o şeyin mahiyeti olduğunu belirtir. (Kitâbü'l hurûf,s. 106).Fârâbî'nin şey tanımı şöyledir: “ister dış dünyada var olsun ister herhangi bir yönüyle kavranmış olsun, bölünmüş olsun ya da olmasın, nasıl olursa olsun,her mahiyeti bulunana şey denir.”

- **Farabi'**ye göre şey dış dünyada gerçekten var olanı da olmayanı da kapsar; mevcut kelimesi ise ancak dış dünyada mahiyeti var olanlar hakkında kullanılır, sadece zihinde tasavvur edilenler için kullanılmaz. Bu bakımdan şey kelimesi mevcuttan daha genel bir anlama sahiptir. Buna karşılık “hiçbir şey değil” ifadesiyle kastedilen anlam, ne dış dünyadaki bir varlığa ait olarak ne de zihinde kavram olarak “hiçbir mahiyeti bulunmayan” dır.

- Fârâbî'nin bu düşüncelerine **İbn Sînâ** tarafından ontolojik açılımlar kazandırılmıştır. Filozof mevcut, şey ve zaruri terimlerinin ifade ettiği anlamları insan zihninin önsel (a priori) olarak kavradığını ve aslında tanımlanmalarına ihtiyaç bulunmadığını belirtmektedir. Ona göre bu kavramları tanımlama teşebbüsleri sadece kavranmış bir şeyin farkına varsın diye zihni uyarmaya ve bu kavrayışı hatırlatmaya yarar. Bununla birlikte İbn Sînâ şey ve mevcut terimlerinin aynı anlama gelmediğini varlık-mahiyet ayrımına başvurarak açıklar.

- Konuyu vahdet-i vücûd metafiziği açısından ele alan Muhyiddin **İbnü'l-Arabî** şey terimini gerçeklik (ayn) kavramıyla özdeş biçimde kullanır ve doktrininde önemli yer tutan sabit gerçeklikler (el-a'yânü's-sâbite) için de dış dünyada gerçeklik kazanmış nesnelere için de şey olmanın söz konusu edilebileceğini belirtir. Tüm tanım ve değerlendirmeler ışığında denilebilir ki “ şey varlığı dış dünyada mevcut olsun ya da olmasın mahiyeti olandır.”

2. Varlık

- Varlığın bütün mertebelerini zıt ve tamamlayıcı manzaraları ile kavriyoruz. Buradan varlığın daima var olacak, yani gerçekte olacak olan her varlık mertebesinde bir başka mertebeyi hazırladığı anlaşılır. Her varlık bir takım varlık sebepleri gerektirir. Bunlar belli bir özellik ve kimlikte oluşmuştur.
- Felsefenin Arapça'ya intikali sırasında, “var olan” anlamındaki **mevcûd**, bazan **hüve** ile karşılanmıştır. Bu durumda hem vücûd hem de -hüveden oluşturulan- **hüviyyet** “varlık, var olma” mânasında masdar, mevcûd ve hüve ise “var olan” mânasında isim olarak kullanılır. Ali Durusoy, vücud,maddesi, tdv, cilt, 43, s.137

Varlık devam

- Vücûd ile ilişkisi bakımından metafizik ve mantıkta üzerinde en çok durulan kavramlardan biri de “mahiyet”tir. İslâm felsefesinde vücûd ve mahiyetten hangisinin asıl olduğu tartışılmıştır. (aş.bk.). Vücûdun kendine ilişmesiyle itibarî olmaktan çıkan mahiyet artık hakiki bir mahiyet olup dışarıda bilfiil var olması sebebiyle ona hak ve sâdık da denir. Şu halde mevcûd, hak ve sâdık kavramları eş anlamlı da kullanılmıştır. (Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, s. 45; *el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 48; *İhşâ'ü'l-'ulûm*, s. 121-122; İbn Sînâ, *İşâretler ve Tenbihler*, s. 125-127; Fahreddin er-Râzî, s. 19; Kutbüddin er-Râzî, s. 161-162).
- **Varlık varoluşuna göre farklı şekillerde de yorumlanmıştır.**

Varlık devam

- Bilimin konusu olması bakımından birinci ve ikinci mâkuller denilen on kategori ve beş tûmelin varlığı **aklî**, aritmetik ve geometrinin konusu olan sayılar ve şekillerin varlığı ise **vehmîdir** (Gazzâlî, s. 78-79;
- Şeylerin zihindeki varlıklarına başka bir yönden sûret veya mâna da denir. İnsanın nesnelere ilişkin hissî, hayalî, vehmî ve aklî düzeydeki bilgileri şeylerin bu mâna veya sûretinden oluşur. Bazen vücûd ile vehim gerçek ve sanal anlamda birbirinin yerine kullanılır (İbn Sînâ, *İşâretler ve Tenbihler*, s. 26).
- Vücûdun kendisinde tezahür ettiği mevcûdat onları idrak edişe göre mahsus ve mâkul kısımlarına ayrılır. Yine mevcut şeyler varlığı insan fiil ve ihtiyarlarına bağlı olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayrılır (İbn Sînâ, *Kitâbü'ş-Şifâ: II. Analitikler*, s. 167; İbn Rüşd; *Metafizik Şerhi*, s. 59; *Telhîsu Kitâbi'n-Nefs*, s. 109)
- Sonuçta “öyle ya da böyle, zihinde ya da dış dünya da belli bir kimliği olan her şey varlıktır.”

3- Düşünme

- Türkçe'deki “düş” ve “düşünme” kelimeleri arasında mevcut irtibatı terminolojik olarak da vurgulayan bu meleke vehim gücü tarafından kullanıldığında mütehayyile, akıl gücü tarafından kullanıldığında müfekkiye adını almaktadır.
- Düşünme tüm iç yada dış duyumlamaların verilerinin zihinde sonuca bağlanmasıdır. (R.S.) zihin bu süreçte benzerlik, olumlama – olumsuzlama, öncelik sonralık, zaman mekan vs. özellikleri değerlendirmeye alır. İşte tüm bu faaliyetler düşünmedir.

Düşünme devam

- Arapça'da düşünmeyi ifade eden kelimelerin başında **nazar**, **tefekür**, **tedebbür**, **i'tibâr** ve **taakkul** (a kl) gelmektedir. Asıl anlamı "gözle bakmak" olan nazar, "kalp gözüyle bakmak, düşünmek" mânasında kullanıldığı gibi "bir şey hakkında tefekküre dalmak, nazarî araştırmalarda bulunmak" anlamına da gelir. **Fikr** kökünden türeyen tefekkür de aynı anlamdadır (*Lisânü'l-'Arab.*) Teemmül, "bir nesne hakkındaki düşünceyi zihinde yoğunlaştırma" demektir. Re'y (veya rü'yet) ise tıpkı nazar gibi hem gözle hem de kalple (akılla) bakıp görmek anlamına gelir. İnsanda bu gözlemler sonucunda oluşan fikrî kanaate de (itikad) re'y denir. İlhan Kutluer, düşünme Tdv, maddesi, cilt.10, s. 57

Düşünme devam

- Düşünme hakkında yapılan diğer bir yorumda su şekildedir: “Türkçe’deki “düş” ve “düşünme” kelimeleri arasında mevcut irtibatı terminolojik olarak da vurgulayan bu meleme vehim gücü tarafından kullanıldığında mütehayyile, akıl gücü tarafından kullanıldığında müfekkire adını almaktadır.”

(kutluer, a.e.)

- Düşünme faaliyeti sonucu çıkan ürün doğru ya da yanlış olabilir. Her düşünülen şey doğru değildir.

4- İdrak

- İdrak amaç sebep, durum vs ye göre tanımlanabilmiştir.
- Terim olarak "bir nesneyi tam manasıyla ihata etmek, bir nesnenin suretinin akılda hasıl olması. bir şeyin hakikatine ait imaj ve fikirlerin algılayanın zihninde temessül etmesi" şeklinde tanımlanmıştır. (tdv, idrak)
- Eğer idrak, olumlu veya olumsuz hiçbir yargı ihtiva etmeden yalnızca zihinde oluşan imaj ve kavramlarla alakalı kalıyorsa tasavvur, onlar hakkında bir takım işlemler yapılıyor ve uygunluk arz ediyorsa tasdik adını almaktadır. Tasdik aklın zihni yöneterek ulaştığı son üründür.

İdrak devam

- İdrakin gerçekleşmesi için iç ve dış dünya uyumu gerekir. Bu uyum bazı duyularla gerçekleştiği ifade edilir.
- İslam felsefesinde farklı şekillerde ifade edilir:
- "Müdrike" adını alan idrak gücünün organ ve meleke kadrosu beş duyudan ibaret dış idrak güçleriyle hiss-i müşterek. hayal (musav-vire). müfekkire (hayvani nefis söz konusu olunca mütehayyile). vehim gücü ve hafıza (zakire) denen beş iç duyudan meydana gelmektedir. Bütün bu fonksiyonlar, insanı hayvandan sadece derece itibariyle değil mahiyet açısından da ayıran aklın tasarruf ve yönetimi altında akli idrakin yani bilme hadisesinin psikolojik malzemesini oluşturur. Buna göre dış dünyadaki nesnelere etkilenen duyu organlarından her biri aldığı izlenimleri tek tek ortak duyuya iletir. Ortak duyu bu verilerin topluca algılandığı merkezdir. (tdv, İslam an.)
- Dış duyuların idrakine "ihzas" (duyum) denir. Bir etkilenmenin sonucunda oluşan ihzas mevcut nesneyi, kategorik olarak yani ondaki nasıllık, nicelik, yer ve durum gibi özel görünüşleri içinde topluca algılamaktır.

5- Akıl

- Sözlükte mastar olarak "menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak" gibi anlamlara gelen akıl (el-akl) kelimesi, felsefe ve mantık terimi olarak "varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç" demektir.(tdv, akl, maddesi) Akıl işlevi ve metafiziksel yönüyle tarif edilmiştir. Daha bir çok açıdan tanım yapılabilir. Ancak hepsinin ortak noktası aklın ayırt edici görevini üstlendiğidir.
- Akıl ilkeleri her akıl sahibi için genel geçer zorunlu ilkelerdir. Bunlar ilk üçü kaçınılmaz dördüncüsü ise sonradan eklenmiştir. Dört akıl ilkesi aşağıdaki gibidir:

Akıl devam

- 1- Özdeşlik (Aynıyyet, Identity):

Şeyin kendisiyle aynı olduğunu ifade eden ilkedir. Bu şey a ise a dır. Bir kavram ne ise kastı da o olmalıdır. Aynı yargı içinde unsurları aynı anlamda kullanılmalıdır. Herhangi bir konunun açıklanmasında zihin bu maddeye uymazsa o konu anlaşılabilir.

Her ne kadar basit zannedilse de hem iletişimde hem de bilgi elde etmek için kavramla delaletinin birbirini karşılaması gerekir. Örnek:

- Ağaç ağaçtır.
- Bu şu demektir. Senin benim herkesin anladığı, başka şey tasavvur etmediği ağaç olma bakımından kastettiğim şey ağaçtır.
- Birçok anlamama veya anlaşılmama durumu bu maddenin doğru kullanılmamasından meydana gelir.

Akıl devam

- 2- **Çelişmezlik ilkesi** (adem-i tenâkuz/ non-contradiction): özdeşlik ilkesinin devamıdır. Özdeşlikle karıştırmamak gerekir. Özdeşlik o şeyi o şey yapıyorken çelişmezlik o şeyi o şey yapmayan bir şeye sahip olamayacağıdır. Örnek:
- Ağaç ağaçtır; başka bir şey olamaz. Nitekim bunun için ağaçlıktan çıkması gerekir. Yani ağaç özelliklerini yitirmesi gerekir. Aksi takdirde bir şey ağaçlık özelliğini kaybettikten sonra artık ağaç demeyiz. (Bu sebepten eşsesli kelimeler böyle bir durumda kullanılmaz. Eğer kullanılacaksa tanımı yapılmalıdır.)

Akıl devam

- 3- **Üçüncü halin imkansızlığı:** bir şeyin kendisi dışında bir şey olma ihtimalinin olmamasıdır. Bir şey ya kendisidir ya da başka bir şeydir. Aynı şartlarda ve durumda hem kendisi hem de başka bir şey olamaz. Örnek:
- Ağaç ağaçlık özelliklerini barındırmadığı anda artık ağaç olmaz. Hem ağaç hem de ağaç olmayan olamaz. Birisi karşısındakine şöyle diyebilir:
- -Seni çıkaramadım. Ahmet misin? Karşısındaki de:
 - Evet derse Ahmettir, hayır derse başkasıdır. Ama hem evet hem hayır diyemez.
- Bilgi elde etmede bu ilke daha geniş bilgi sağlar. Şöyle ki: beklenen özellikleri oluşturmak için çok sayıda gözlem ya da deney oluşturulur ve beklenen bulguya rastlandığında o şey doğrulanmış olur.

Akıl devam

- **4- Yeter-sebepe ilkesi:** Leibniz tarafından eklenmiştir. Her şey bir sebeple vardır. her varlığın bir sebebi vardır. ya da onun niçin ve neden öyle olduğunu ortaya koyar.
- Örnek: hızlı, hızı arttırılmıştır, soğuksa, soğutan faktörler vardır. Ağlamak, ağlatan vardır, gibi.
- Bu ilkede hem sebep hem de amaç göz önüne alınır.

6-Zihin

- Cürcânî'nin verdiği iki ayrı tanımdan ilki “dış ve iç duyular dahil nefsin bilgileri kazanma yeteneğine sahip gücü”, ikincisi “bilgilerin idrak edilmesini sağlayan eksiksiz yetenek” şeklindedir. (et-Taʿrîfât, “ec-Cihn” md.). ilk tanım zihnin hem duyu hem akıl idrakiyle ilgili olduğu düşüncesini yansıtmaktadır.

Zihin devam

- **Ebü'l-Bekada** zihnin mutlak anlamda insan nefsi, nefsin idrak güçlerinden biri yahut tamamı için kullanılabildiğini, dolayısıyla genelde “idrak gücü” anlamına geldiğini belirtmektedir. Aynı âlim **Fahreddiner-Râzî'ye** dayandırdığı bir tanımda zihnin nefse bilgileri edinme imkânını sağlayan yetenek olduğunu, bu yeteneğin iyi işlemesine “fitnat”, hızlı işlemesine “zekâ” denildiğini aktarır. **Yine Ebü'l-Beka**, zihnin akıl ve nefisle eş anlamlı kullanılabildiğini vurgulamakla birlikte aralarındaki ince anlam farklılıklarına değinmektedir. Buna göre nefis genel olarak bedeni yöneten (mutasarrife), akıl idrak eden (müdrike) güçtür; zihin ise idrak yeteneği olması yönünden bu adı almıştır (el-Külliyyât.) (tdv, zihin maddesi.)

Zihin devam

- Meselâ: “insan” kavramı tek tek duyulur nesnelere olarak insan türünü anlatırken insanın başka aklî kavramlarla tanımı artık zihnin dışındaki duyulur nesnelere ait olmayıp sırf zihinde meydana gelen bir kavramdır. Demek oluyor ki zihinde her şey soyut halde bulunur. Zihnin işlevi ve görevi ile ilgili son yıllarda gelişen yapay zekaya bağlı olarak da zihin felsefesi dalı oluşmuştur. Zihnin nasıl işlediği ile ilgili bir takım çalışmalar incelenir, yorumlar yapılır.

7- Hayal- Tahayyül-Muhayyile

- Hayal gücü ise ortak duyudaki duyu formlarının nesneden bağımsız olarak yeniden idrak edildiği ve başka melekelerin işleyişine sunulmak üzere tutulduğu merkezdir. Mütehayyile denilen asıl hayal gücü bu formların alınıp işlenmesinde aracı rolü üstlenmiştir. Vehim gücü de duyu formlarındaki yararlı-zararlı, haz ve elem gibi cüz'î anlamları idrak eder ve bu an-lamlar hafızada toplanır. Şu halde idrak olayı ortak duyuda hissi, hayal veya musawirede hayali, vehim gücünde de vehmi bir karakter taşımaktadır.
- Bunların üstündeki akli idrak seviyesinde ise tahayyül fonksiyonu aklın aktif yönetimine girer ve mütehayyile gücü müfekkire adını alır; onun fonksiyonu düşünmedir. Düşünme, maddi bağlantılarından henüz kopmamış hayal formlarının küll ve soyut kavramlara ulaşacak tarzda kullanılışı ve küll bilgiye yöneliştir. Bu yönelişin akli istidlale ait şartları yerine getirmesi ve asıl soyut gerçeklerle buluşması durumunda akli idrak yani bilme meydana gelir. (tdv, muhayyile maddesi,)

devam

- Günümüz psikolojisinin duyumların zihinde idrake nasıl dönüştüğünü henüz çözememiş olduğu (Baymur. s. 124) dikkate alınırsa bu fikrin önemi anlaşılır. İbn Sina'ya göre sıradan insanın düşünen zihni, faal akıldan gelen seri halindeki fikirlerin üzerine aksettiği bir ayna gibidir. insan başlangıçta basit bir kavrayışa sahiptir; bu kavrayış daha sonra ortaya çıkan ayrıntılı ve tutarlı bilginin kaynağıdır. (tdv idrak)

8- Tasavvur

- Sözlükte “birşeyi zihinde canlandırmak, tasarlamak” anlamındaki tasavvur herhangi bir varlık hakkında bilgi edinme sürecinde ilk aşamayı oluşturur. (Tdv, tasavvur)
- Felsefeciler, tasavvur deney/tecrübe öncesi ya da sonrası şeklinde ayırım yapmışlardır. Tecrübeden önceye apriori-kalbi-önsel, tecrübeden sonrasına da aposteriori- ba’di, adını vermişlerdir.
- Mantıkta mantık konuları da tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayrılır. Eğer bilgi kavram ve tasarım düzeyinde bulunuyor, olumlu ya da olumsuz bir hüküm bildirmiyorsa tasavvur adını alır. Meselâ güneş, ay, akıl, ruh, insan, hayvan ve bitki gibi hiçbir yargı bildirmeyen kavram düzeyindeki maddî vemânevî varlıkları ifade eden kelimeler birer tasavvurdur.

Tdv, tasavvur)

Değerlendirme soruları

soru 1-

- “Bir duyu gücünün herhangi bir etkenle uyarılmasına , buna bağlı olarak nesnenin zihindeki kavramına ve bağımsız denir.” Boşluklara sırasıyla hangileri ile doldurulmalıdır?
 - A- İhsas, marifet, duyu, zihin
 - B- Zihin, hayal, fehm, ihsas
 - C- İhsas, marifet, fehm, idrak
 - D- Zihin, düşünce, şey, tasavvur
 - E- Şey, hayal, tasavvur, idrak

Soru 2-

- ““Bir Şeyi zihinde canlandırmak, tasarlamak’ anlamına gelir, bilgi edinme sürecinde ilk aşamayı oluşturur.” Bahsi geçen kavram hangisidir?
- Duyu
- Düşünce
- Akletme
- Tasavvur
- Nefis

Soru 3-

- Fahrettin er-Râzi'ye dayandırılan bir tanımında; 'zihnin nefse bilgileri edinme imkanını sağlayan yetenek olduğunu, bu yeteneğin iyi işlemesine, hızlı işlemesine ise ' denildiği aktarılır. Buna göre boşluklara hangi kavramlar gelmelidir?
- Zeka, Fitnat,
- Zeka, düşünme,
- Fitnat, zeka,
- Düşünce, hayal,
- İdrak, nefis

Soru 4-

- Aşağıdakilerden hangisi aklın bir ilkesi değildir?
- Özdeşlik
- Çelişmezlik
- Amaç sonuç
- Yeter sebep
- Üçüncü halin imkansızlığı

Soru 5

- “ bir Şey hem kendisi hem de kendisi dışında başka bir Şey olamaz.” İfadesi hangi akıl ilkesini açıklar?
- Özdeşlik
- Çelişmezlik
- Üçüncü halin imkansızlığı
- Yeter sebep

Soru 6-

- “ Bir Şey ne ise odur. Bir Şeyin kendisi olması ile başka bir Şeye benzer olması aynı değildir. Örneğin; penguenlerin hepsi birbirine benzer özelliklere sahiptir. Ancak hiçbir penguen türleriyle tamamıyla aynı olmaz. Bir takım özsel özellikleri bulunur.” Bu ifadeleri kullanan birisi hangi akıl ilkesinden bahsetmektedir?
- Çelişmezlik
- Yeter sebep
- Özdeşlik
- Üçüncü halin imkansızlığı

Soru 7-

- “ Bir kutuda iki bilye var. Biri mavi biri yeşil renktedir. Bir tane alabilirsin. Ya mavi alacaksın ya da yeşil.” Diyen birisi hangi akıl ilkesini kullanmaktadır?
- Özdeşlik
- Çelişmezlik
- Üçüncü halin imkansızlığı
- Yeter sebep

Düşündüren sorular

1-

- Osmanlı zamanında bir kişinin kafası oldukça büyüktü. Bu sebepten başına fes bulamıyor, siparişe fes diktirmesi gerekiyordu. Bundan yararlanmak isteyen fes ustası aşırı yüksek bir fiyat talep etti. Aralarında şöyle bir konuşma geçti:
 - İsteddiğiniz fiyat çok yüksek!
 - Evet yüksek. Fakat siz dünyayı dolaşsanız o kafaya göre fes bulamazsınız.
 -
 - Alıcı yüksek fiyat ödemedi fesi aldığı kabul edilirse ne cevap vermiştir? (kaynak: Keklik, İstanbul;2001)

2-

- Ebu Hanife ile Abbasi halifesi Mansur hakkında şöyle bir olay anlatılır:
- Mansur Ebu Hanife'nin baş yargıçlık yapmasını istemektedir. Ancak Ebu Hanife çok sorumluluk gerektiren bu görevi kabul etmemektedir. Mansur demiş ki:
 - Sen baş yargıç olmalısın!
 - Hayır! Ben bu işin ehli değilim
 - Yalan söylüyorsun!
 -

Ebu Hanife'nin cevabı ne olmuştur?

4. HAFTA MANTIK DERS NOTLARI

ALANLA İLGİLİ KAVRAMLAR DEVAM

- **Tasdik**
- Tasdik ise en az iki tasavvur ve bunların arasındaki ilişkiyi belirleyen bir bağlaçtan meydana gelen cümlerdir. Bir başka deyişle tasavvurlar arasında ilişki bulunduğunu ya da bulunmadığını bildiren cümleye tasdik adı verilmektedir.
- Tasdik günümüzde genel olarak olumlama anlamında kullanılır. Mantıkta olumlu ya da olumsuz önermelerle ifade edilir.
- Örnek:
- Güneş doğmuştur.
- Ali çalışmaktadır.
- Olumsuzlama ise bir şeyin yüklemde mevcut olmadığını ifade eder.
- Örnek:
- Hava soğuk değildir.
- Sigara içmek erdem değildir.
- Olumlama –dır, olumsuzlama ise –mez, maz yada –değildir ekleriyle yapılır.

Tasdik devam

- Mantıkta tasdikler bölümünde önermeler, kıyas, burhan, cedel, safsata, hitabet ve şiire dair önermelerin bilgi açısından geçerliliği söz konusudur.
- Farabi' ye göre tasdikin bir kısmı kesindir(yakindir), bir kısmı kesine yakındır ve bir kısmı da nefsin bir şeyden sükun bulması olarak adlandırılan tasdiktir ki bu kesinden en uzak olan tasdik çeşididir. Yanlış tasdikte asla kesinlik meydana gelmez. Aksine kesinlik doğru olana ilişkin bir tasdikte mümkün olur.
- Yine Farabi'ye göre kesinliğin bir kısmı zorunlu bir kısmı zorunlu değildir. zorunlu olan kesinlik mevcut hal ve özelliklerinin her şartta kesinliği aynı şekilde taşımaktadır. Zorunlu olmayan ise belli bir vakitte ya da şartta doğru olmasıdır.
- Tasdikte bir şeyin iki durumu olumlanması yada değillenmesi mümkün olur. Önermeler bir konudaki yargılardır tasdikler ise o yargıların kabul ya da reddidir. Yine önermeyle ifade edilebilirler.

Tasdik devam

- Örnek:
- Hava sıcaktır. –olumlama-
- Hava sıcak değildir. –değilleme-olumsuzlama-
- Akıl iki durumdan birini seçmede kesin delillere sahipse buna yakin denir. Eğer akıl akıl ısrar eder ancak gerçeğe uygunluk bulunmazsa buna cehl-i mürekkeb denir.
- Önermeler bu sebepten yakıniyye, zanniyye, taklidiye gibi adlar almışlardır. Emiroğlu, a.ge., s. 204

Sûret

- Sözlükte "şekil, biçim, benzer ve örnek" anlamına gelen suret kelimesi felsefe terimi olarak bir şeyin mahiyeti, onu o şey yapan özdür (Kindi, s. 186).
- İbn Sina bu konuda beş ayrı tarif vermekteyse de en yaygını "bulunduğu şeyi güç halinden fiil alanına çıkaran cevher" şeklinde olanıdır.
- Varlığın ilkesini madde (heyula) ve suret (form) diye kabul eden Aristo'ya göre varlık maddede gerçekleşen suretten ibarettir (Metafizik, 105a)
- Varlık herhangi bir güç suret –form- giyerek dış dünyada belirir.

Sûret devam

- Aynı zamanda suret, varlık sahnesinde yer alan canlıların ilk yetkinliği (kemal) sayıldığından varlığın ilk ve tam sebebi sûrettir. Çünkü her nesnenin tarifi şekline bakılarak yapılır. Madde ise ikinci derecede bir sebeptir. Fakat bu iki ilke arasında herhangi bir zıtlık söz konusu değildir. Bu sebeple bir konumda madde olan bir başka konumda suret olabilmektedir. Mesela; kereste ağaca göre suret, mobilyaya göre maddedir. (Tdv suret)

Duyu-Duyum

- **Duyum:** Duyu organları aracılığıyla etkilenen basit deneyim. Onların hemen yanındaki sinirler etkilenir. Öğrenmenin etkisine açık değildir. Sinir akımı da denilir.
- *(tat, ses, uzun cisim,koku,ısı v.b.)*
- **Algı:** Basit öğelerden çağrışım yoluyla oluşturulan karmaşık yapıdır. Sinir sisteminin daha üst bölümlerini (beyin) etkiler. Öğrenmenin etkisine açıktır. Beyinde yorumlama(anlama).
- *(bal, kedi, yılan, çam, ocak v.b.)*
- Canlılarda içten ve dıştan gelen uyarıları almayı mümkün kılan ruhi güç. (tdv İslam An)
- Burada dikkat çeken hem iç hem de dış uyarıların mevcut olduğu belirtilmektedir.

Duyu devam

- İslam düşünce ve bilim tarihi boyunca teşekkül eden terminoloji içinde duyu his ve hasse (çoğulu havass) kelimeleriyle ifade edilmiş, bilgi problemiyle ilgili olarak duyu ve algı konuları his, havas, havass-ı hams, havass-ı zahire, havass-ı batıne, havass-ı selime, el-kuvvetü'l-hassase, el-kuwetü'l-müdrıke, en-nefsü'l-hayvaniyye ve esbabü'l-ilm gibi başlıklar altında incelenmiştir.
- Bir duyu gücünün herhangi bir etkenle uyarılmasına ihsas, buna bağlı olarak nesnenin zihindeki kavramına dair bilgi oluşursa ma'rifet ve fehim, bağımsız bilgi halinde çeşitli ilişkileriyle kavranmasına idrak denir. Duyu objeleri ve genel olarak duyulara konu olan şeyler için mahsus (çoğulu mahsüsat) ve hissi (çoğulu hissiyyat) kavramları kullanılır. (Tdv duyu maddesi)
- Modern felsefe çevrelerinde de duyunun tam bir tanımı üzerinde anlaşmaya varılmış değildir. Öncelikle duyum hadisesinin fiziki mi ruhi mi olduğu hususu farklı görüşlere yol açmıştır.

Hüküm / Yargı

- Mantıkta hüküm iki şey, iki düşünce arasında olumlu veya olumsuz bir bağlantı kurmaktır. Dia- hüküm iki şekilde sınıflandırılmıştır:
- 1- Akli Hükümler. Aklın varlıklar ve kavramlar hakkındaki bütün değerlendirmelerini ifade eder. dia
- Buna göre akıl, bir şeyin var oluş (vücut) kavramıyla münasebeti hakkında üç türlü hüküm verebilir: Vücub, imkan, imtina. Çünkü bir şeyi varlığa nisbet etmek, " Dört sayısı çifttir" örneğinde olduğu gibi ya vacip veya, "insan vardır, yazı yazar" örneğinde olduğu gibi mümkün (caiz), yahut da, "Dört sayısı tektir" örneğinde olduğu gibi mümteni' (muhal) olur.
- Bu hükümlere konu teşkil eden varlık ve kavramlara vacip, mümkün ve mümteni' denir.

Hüküm devam

- 2- Nakli hükümleri de alimler kabul eder ve kullanırlar. Bunlar aktarma yoluyla günümüze kadar gelen söz ya da olaylardır. Tarihsel olaylar, peygamberlerin sözleri, vs nakli hükümlerdir.
- Örnek: Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u fethetti, Ali 'yangın çıkmıştı' dedi gibi.

Delil

- İlk kelâm âlimlerine göre delil, herhangi bir konuda gerçeğe veya kanıtlanması istenen hususa ulaştıran şeydir.-dia-Delil daha ziyade bir hükmün ispat edilmesini veya bir sonucun ortaya çıkarılmasını sağlayan vasıta.dia
- Deliller farklı özelliklerine göre farklı şekillerde adlandırılmışlardır.
- 1- Kelamcılara göre:
- A- **Akli delil**: Bütün öncülleri akla dayanan delildir. Mantıkçılar, öncülleri kesin bilgilerden oluşan akli delillere burhan, meşhurat veya müsellemtan oluşanlara cedel, zanniyat veya makbulattan oluşanlara hatabe, vehmiyyattan oluşanlara da safsata veya muğalata adını verirler. dia.
- B- **Nakli delil**: Bütün öncülleri nakle dayanan delildir. Sübutu, özellikle İslam'ın ilk dönemlerinde işitmeye bağlı olduğundan "sem'i delil" diye anıldığı gibi "lafzi delil" diye de adlandırılır. "duydum ki şöyle dedi:" gibi ifadelerle kullanılır.

Delil devam

- 2- Ortaya konan delillerin gücüne göre:
- A-Kat'i (kesin): aksi isbat edilemeyecek delillerdir. Zorunlu ve kesin öncüllerden oluşur. 2'nin iki katı dördtür, gibi.
- B- Zanni delil: Kanıtlamayı amaçladığı konuya ilişkin karşı ihtimallerin tamamını ortadan kaldıramayan delildir. Bu tür delillere "iltizami" veya "iknai deliller" de denir. Dia-

Delil devam

- Elde edilişlerine göre
- A- Doğal deliller: insan gayretiyle elde edilmemiş, insan yapısında doğuştan gelen bir takım öncüllerdir. Farabi, kitabul- burhan,s.6
- B- Tecrübi deliller: insanın yetenekleri çerçevesinde soyutlayarak yada birleştirerek elde ettiği kazanımlardan oluşur

Delâlet

- Klasik mantık kitaplarında delalet terimi genellikle "bir şeyin öyle bir hal ve keyfiyette olmasıdır ki onu bilmekle başka bir şeyin de bilinmesi lazım gelir" şeklinde tarif edilir. Bu iki şeyden ilkinde dâl, ikincisine de medlul denir.dia-
- Bir şeyin kendi içeriğine atıf yapmasına delalet denir. Anlamını bazı söz yada işaretlerle beyan etmesidir. Mesela: kalem sözü yazı yazmaya delalet eder. öğretmen öğretmeye delalet eder.
- Delalet 2 şekilde olur:
- Sözlü-lafzi- : kitap sözünün iki kapak arasına getirilmiş yazılı metne delaleti böyledir.
- Sözsüz- gayri lafzi: dumanın ateşe delaleti ise gayri lafzidir. Trafik işaretleri, emojiler, resim, işaretler vs bunlardandır.

Delâlet devam

- Sözlü delalet kendi içinde üçe ayrılır:
- 1-Sözlü tabii: of, ahh gibi sözlerin ağrıya delaleti gibi.
- 2- Sözlü akli: işitilen bir sözün kişiye delaleti gibi,
- 3- Sözlü vaz'i: insan sözünün akıl sahibi canlıya delaleti gibi.
- Sözlü vaz'i delâlet üçe şekilde olur:

Delâlet devam

- 1- Matabakat: bir şeyin kendisinin tam olarak karşılığına delalet etmesidir. Mesela ev sözünün eve delaleti böyledir. Burada şey ile o şeyi şey yapan tamamen örtüşür.
- 2- Tazammun: bir şeyin kendisini içeren parça yada özelliklerden herhangi bir tanesine de delalet etmesidir. Mesela ev kelimesinin duvar ve pencerelere de delalet etmesidir.
- 3- İltizam: bir delaletin diğer bir şeyin delaletine de zorunlu olarak delalet etmesidir. Mesela tavanın delaleti duvarların delaletini de gerektirir. Bir şey için diğer bazı şeylere de delalet iltizam yoluyla delalettir.

Delâlet devam

- Sözsüz delalet de kendi içinde üçe ayrılır:
- Sözsüz tabii: sevmediği birini gören kişinin yüz ifadesinin değişmesi gibi.
- Sözsüz akli: dumanın ateşe delaleti gibi
- Sözsüz vaz'i: işaretlerin, resimlerin delaleti gibi.

Mahiyet- hüviyet- kimlik

- Mahiyet: Arapça ‘ma huve?’ ifadesinden elde edilmiştir. Bir şey için O nedir? Diye sorulduğunda karşılığında verilen cevabın içerdiği her bir özelliktir.
- Mahiyet bir şeyin zihindeki tasavvurudur. Eğer zihindeki tasavvur dış dünya ile uygunluk gösterirse buna da hakikat denir. (emiroğlu, age, s.66)
- Bir felsefe terimi olarak mâhiyet somut bir varlığı (mevcut) ne ise o yapan özü ifade etmek için kullanılır. Meselâ somut bir varlık olarak ağacın ne olduğuyla ilgili soru ağaçlar arasında müşterek olan, onları ağaç olmayanlardan farklı kılan bir öze atıfla cevaplandırılır ve buna “ağacın mâhiyeti” anlamında “ağaçlık” denilir.-dia-

Mahiyet devam

- İslam alimleri mahiyeti üç ayrı şekilde ele alır:
- Mutlak mahiyet: “lâ bi-şartı şey’in” tabiriyle ifade edilir ve bununla meselâ bir canlının mâhiyetinden bahsederken onun ne somut bir nesne olarak dış dünyada varlığı ne de zihindeki varlığı dikkate alınır. Buna “mutlak mâhiyet” adı verilir. Bu anlamda meselâ canlılık sadece canlılıktır. -Dia-
- İkincisi “bi-şartı lâ-şey” tabiriyle anlatılır. Bununla da bir şey hakkında konuşurken onun sadece zihinde varlığı dikkate alınır. Buna “mücerred –soyutlanmış-mâhiyet” denilir.
- Üçüncü olarak “bi-şartı şey’in” mâhiyetlerden söz edilir. Bu durumda mâhiyet dış dünyadaki somut nesnelere ifade eder. Buna “mahlût mâhiyet” adı verilir.
- **Hüviyet-kimlik:** bir şeyi o şey yapan özelliklerinin hepsine hüviyet denir. O özellikler o şeyi diğer şeylerden ayırt eder.
- Tahsin Görgün, *Mahiyet*, tdv İslam an., 2003, s.336-338,

Yüklem –Mahmul

- Yüklem bir özelliği bir anda ya da durum yada zamanda bir şeye eklemektir. O şey o şartlarda o özelliği yüklenir. Yüklem Arapçadaki karşılığı mahmuldur. Mahmulun olduğu yerde mevzu da bulunur. Mahmul ve mevzu ilişkisinde mevzu bir özelliğin o şeye hangi konuda yüklendiğini belirtir. “bir önermenin konusunda, bir hükmün öznesinde varlığı veya yokluğu belirtilen hal yahut nitelik” mânasında kullanılır. –tdv- mahmul-
- **Örnek:**
- Ağaç yeşildir.- yaprakları kastedilerek renk yüklenir.
- Ali geçen sene hastaydı.- zaman ve durum yüklenmiştir. Zaman geçen sene, durum ise hasta kelimesiyle ifade edilmiştir.

Değerlendirme Soruları

- Soru 1-
-: bireyin idrak gücü, veri deposu,
-: Herhangi bir konuda gerçeğe ya da kanıtlanması gereken hususa ulaştıran şey,
-: Var olan, var olması mümkün ve zihinde tasavvur edilen varlık.
-
- Yukarıda geçen açıklamalara denk gelen kavramlar sırasıyla aşağıdakilerden hangisidir?
- Zihin, delil, şey
- Akıl, şey, tasavvur
- Bilme, tasavvur, şey
- Duyu, şey, hayal
- Hayal, duyu, nefis

Soru 2-

- I. Dumanın ateşi delaleti,
- II. Çizgilerin ve işaretlerin delaleti,
- III. 'off' ve 'ahh' nidalarının ağrıya delaleti,
- IV. Sevmediği birini gören birinin yüz ifadesinin değişmesi,
- Yukarıdaki örneklerde hangi delalet çeşidi yoktur?
- Sözlü tabii delalet
- Sözsüz akli delalet
- Sözsüz tabii delalet
- Sözlü vaz'i delalet
- Sözsüz vaz'i delalet

Soru 3

- Aşağıdakilerden hangisi mutabakat yoluyla delalete örnektir?
- Evin duvarlara delaleti
- Kalemin mürekkebe delaleti
- Tavanın kapiya delaleti
- Sıranın derse delaleti
- 'Su' kelimesinin suya delaleti

Soru 4-

Bir Şeyin 6zelliklerinin hepsine ne ad verilir?

A- mahiyet

B- Şey

C- delalet

D- akıl

E- zeka

Soru 5

Aşağıdakilerden hangisi bir delil çeşididir?

A- tasavvur

B- hassa

C- akli

D- sezgi

E- dolaylı

Soru 6

- Bir şeyi olumlama ya da olumsuzlama anlamında kullanılan kavram hangidir?
- Tasdik
- Delil
- Önerme
- Kıyas
- delalet

Soru 7

- Bir Şey hakkında verilen karara ne ad verilir?
- Hüküm
- Suret
- Resim
- Öz
- tasdik

Soru 8

- Bir özelliğın bir şeyde olduğunu belirten şeye ne denir?
- Mahmul/yüklem
- Önerme
- Özdeşlik
- Suret
- akıl

5. Hafta Mantık Ders Notları

- Kavramlar

Kavram zihninin bir takım çalışmalarının sonucu olur. Duyumlanan bir şeyin zihninde bir hükme varılarak tüm ait özellikler katılarak ve tüm ait olmayan özelliklerden de ayrıştırılarak soyut ve tek bir kelime ile ifade edilmesidir.

Kavram devam

- **Örnek:**
- İnsan kavramının oluşumuna bakalım: duyularla algılanıp düşünmeye konu olan zihnin öncelik ve sonralığında yer arayan, tüm olası özellikleri hayalde canlanan tasavvurla suret giydirilen dış dünya ile alışverişin sonucu ancak tek tek fertler ait olmayan tümel olan bir kavram oluşur. İnsan kavramı da tek tek canlılardan hareketle ortak bir sonuca vardırılan özelliklere sahip(canlı, konuşan, akıl sahibi vs) bir şeyi kasteder ki işte buna insan denir. İnsanın bu aşamadan sonra dış dünyada sadece örnekleri bulunabilir. Kavram olarak sadece zihinseldir.

Kavram devam

- Kant kavram oluşurken bir takım apriori yeteneklerin söz konusu olduğunu belirtir. Ona göre her bir arı anlık kavramı kendi yerini ve tümü de tamamlanmışlıklarını apriori olarak belirleyebilir. Bunun dışında tümü de keyfe ya da şansa bağımlı kalacaktır. Kant'a göre kavramların bir takım özellikleri vardır:
- Görgül değil arıdırılar.
- Sezgiye ve duyarlığa değil düşünceye ve anlağa aittirler.
- Tablolarının tamamlanmış olmaları ve arı anlağın bütün bir alanını doldurmuş olmaları.
- Kant, Arı Usun Eleştirisi, s.85.

Kavram devam

- Kant zaman ve uzay kavramlarının ve kategorilerin apriori olduğuna inanmaktadır. Bunlar arasındaki ilişkiler de aprioridir.
- Şeylerin yorumlanmasında yani yüklemlendirilmesinde bir şeylerin tüm bilgisinin mantıksal gerek ve ölçülere göre oluşturulduğu görülür. Yapılan iş kategorik bir birliktelik oluşturmaktır.
- Kant, age, s.96

Kavram devam

- Kanta göre zihin -düşünme sürecinde dört temel işlev meydana getirilir:

Yargıların niceliği

- Evrensel
- Tikel
- Tekil

Nitelik

- Doğrulayıcı
- Yadsıyıcı
- Sonsuz

İlişki

- Kategorik
- Hipotetik
- Ayrık

Kiplik

- Problematik (belkili)
- Assertorik (önesürümlü)
- Apodiktik (belgitli)

Kavram devam

- Kanta göre bunlar zihninin düşünme sürecinde yürüttüğü mantıksal faaliyetlerdir.

Tüm bu faaliyetler sonucunda doğru diye bileceğimiz tek bir kelime oluşur: kavram. Bir şeyin birlik içerisinde, doğru ve eksiksiz soyut zihinsel karşılığı. Ona göre verilen bir kavramdan doğan doğru sonuçlar ne denli çoksa, o kavramın nesnel olgusalılığı açısından o denli çok gösterge vardır. Eksiksiz olmasına gelince şeyin başak bir şeyle değil ama yalnızca bu kavram ile tamamıyla bağdaşmasıyla oluşur.

- Kant, age, s.96

Müslüman filozoflarına göre kavram

- Farabi
- Bir şeyin bilinmesi ona delalet eden işaret edicinin birbiriyle uyumunu ifade eden lafızlar çekimleri yapılamayan sözlerdir. Diğer kategorilere delalet eden lafızlar, bil kuvve duyulurları içermeleri bakımından alındıklarında şekillere sahiptirler. duyulurdan ayrı olmaları bakımından kendilerine delalet edilen pek çok şeyin kelimeleri yapılır. Daha sonra dört bilgi mertebesi söz konusu olur ve adlandırma başlar. nefis yetersiz duyulmama durumlarında delaletle veri toplar.
- Farabi'ye göre düşünen güç bu şeyleri birbirinden ayıştırdıktan sonra döner ve onları bu kez de birbiriyle çeşitli tarzlarda bileşime sokarak bu bileşim tarzlarıyla nefsin dışında bulunan bileşimi taklit etmeye çalışır. Böylece düşünen gücün bu şeylerden oluşturduğu bir kısmı önermelerin bileşimi olur ve bu sayede olumlu ve olumsuz önermeler meydana gelir. Bir kısmı kayıtlama ve şart koşma bileşimi bir kısmı emir ve yasak gibi gerektirme bileşimi ve başka bileşim sınıflarından oluşur. bu aşamada lafızlar oluşur. tekrar lafızlar ele alınır düzeltilip ıslah edilir. Bu sayede lafızların sınıfları oluşur. Her bir sınıfla bir makul sınıfına delalet edilir. Lafızlar neftse yer alır ve dış makullere benzemez.
- Farabi, kitabul huruf, s. 42

Gazzali

- Gazali: ona göre varlık mertebeleri dört tanedir ve lafızlar 3. Sırada bulunur. Ona göre bir şey önce dış dünyada, sonra zihinlerde sonra lafızlarda daha sonra yazıda bir varlığı vardır. buna göre başlı başına var olmayan bir şeyin zihinde bir imgesi mevcut olmaz. Bu imge zihinde şekillendiğinde ise bu o şeyin bilgisidir. zira ilmin manası ona göre imgesi olduğu şeye duyular bakımından mutabık olarak neftse hasil olan bir imgelemden başka bir şey değildir. neftse bu iz yani imge açık olarak belirmediğe bu ize delalet etmek üzere bir lafız düzenlenmez. İçinde sistemli seslerin ve harflerin yer aldığı bir lafız düzenlenmediğe bu lafza delalet eden bir yazı da resmedilmez.
- Gazali, Mi'yarul ilm s.56

Kavramlar İlimler Açısından Neden Önemlidir?

- İlimler düşünme ve sonrasında oluşan muhakemeden tevellüd ettiğinden ilk ve tek bilgi maddesi kavramlardır. Dahasında önermeler, kıyas, akıl yürütme vs. gelmektedir. Çünkü kavram tek başına bir bilgi deposudur. Her bir ilim dalının kendi alanına mahsus kavramlarına terim denir. Dolayısıyla terimler de kavramlar arasından bulunur. Mesela; dünya kavramı her bir alanda farklı anlamlara gelebilen bir kavramdır. Coğrafyada, tasavvufta, metafizikte farklı anlamlara gelir. Dolayısıyla içeriği genişleyebilir; ancak neliği değişmez. Farabi terimlere 'elfazu sınaiyye' – teknik, sanatsal- adını verir. Ve şöyle tanımlar: '... o dili konuşanların çoğunluğu nezdinde yaygın olmayıp yalnızca bir sanat ehlinece kullanılır. ... bu lafızlar söz konusu sanat erbabı nezdindeki delaletiyle kullanılır.'
- Doğan özlem, mantık, 70
- Doğan özlem, mantık, 71
- Farabi, et-Tavti, s.36

Kavramlar ve İletişim

- Düşünme faaliyeti sonucu oluşan kavram toplumun dili ve yapısından bihaber gerçekleşmez. Nitekim düşünme dahi mevcut dille bağlantılıdır. Kavramın içeriğini oluştururken ve o kavramı ifade ederken hali hazırda konuştuğumuz dille ifade ederiz. Sağlıklı bir iletişim de muhatabı doğru anlamak ve sözlerini yorumlayabilmekten geçmektedir. Nitekim derler ki:
- Yanlış üslub doğru sözün celladıdır,
- Ne kadar bilersen bil senin bildiğin karşındakinin anladığı kadardır.
- Dolayısıyla ortak bir anlam üzere buluşamadıkça ne kadar kelime kullanılırsa kullanılsın yetersiz kalacaktır. Bu bakımdan olacak ki çevirisi yapılan bir eser her zaman az yada çok eksiklik barındırır.

Kavramlar ve Çeşitleri

- Kavram çeşitlerini incelerken bir çok sınıflama yapılabilir. Hangi özellik bakımından ele alınırsa o şekilde sınıflanabilmektedir.
- *Tümel, tekil ve tikel kavramlar:*
- Tümel kavram: bir şeyin tüm sınıflarını kapsıyorsa tümel-külli-kavram denir. Her, hiç, tüm gibi eklemelerle kullanılabildiği eksiz de kullanılabilirler; ancak delaletleri aynı olur. Örnek: insan erdemli olmalıdır. (tüm insanlar, her insan)
- Ağaç yaşken eğilir. (tüm ağaçlar, her ağaç)
- Tikel kavramlar: kavram bir sınıfın bir kısmına delalet ediyorsa tikel-cüz'i- kavram denir. Örnek: *Bazı insanlar sarışındır, bazı okullar yatılıdır, kimi ağaç kışın yaprak döker,* gibi.
- Tekil kavramlar: kavram tek bir şeye delalet ediyorsa tekil denir. Özel isimler de bu gruptan sayılabilir. Örnek: Gazali, İstanbul, bu ağaç, şu kalem, gibi.

Kavram Çeşitleri devam

- *Kolektif ve distribütif kavramlar:*
- Kolektif kavram: bir gruba, grubun fertlerine göre oluşmuş kavramlardır. Mesela; ordu, meclis, sendika, aile, vs
- Distribütif kavram: bir grup içinde anlamlandırılan ancak tek tek fertlere delalet eden kavramlardır. Mesela: asker, milletvekili, gibi

Kavram çeşitleri devam

- *Soyut ve somut kavramlar:*
- Soyut kavram: Sadece zihinsel olan kavramlardır. Dış dünyada delalet ettiği şeyler bulunan kavramlardır. Mesela: özgüven, dürüstlük, fazilet, vs.
- Somut kavramlar: Zihnin dışında bir nesneye, varlığa delalet eden kavramlardır. Mesela: elma, masa, atomobil, vs.
- Emiroğlu, age, s. 61

Kavram çeşitleri devam

- *Olumlu ve olumsuz kavramlar:*
- Olumlu kavramlar: bir kavramın kendisi pozitif, çelişği ise negatiftir. bazı eklerle de yapılabilmektedir. Mesela; erdemli- erdemsiz, insan- insan olmayan, mutlu- mutsuz, gibi.
- Emiroğlu, age. s.61

Kavram çeşitleri devam

- *Açık ve seçik kavramlar:*
- Açık kavram: tanımlanmış nesne hakkında kapalı yada bulanık nokta bulundurmeyen kavramdır. Daire: kenarı ve köşesi olmayandır.
- Seçik kavram: tanımlandığı nesne hakkında ayırt edilerek yeterli şekilde meydana getirilmiş kavramdır. Mesela: insan: canlı, konuşan, vs. dir. Cisim: belli bir şekli olan şey, gibi.

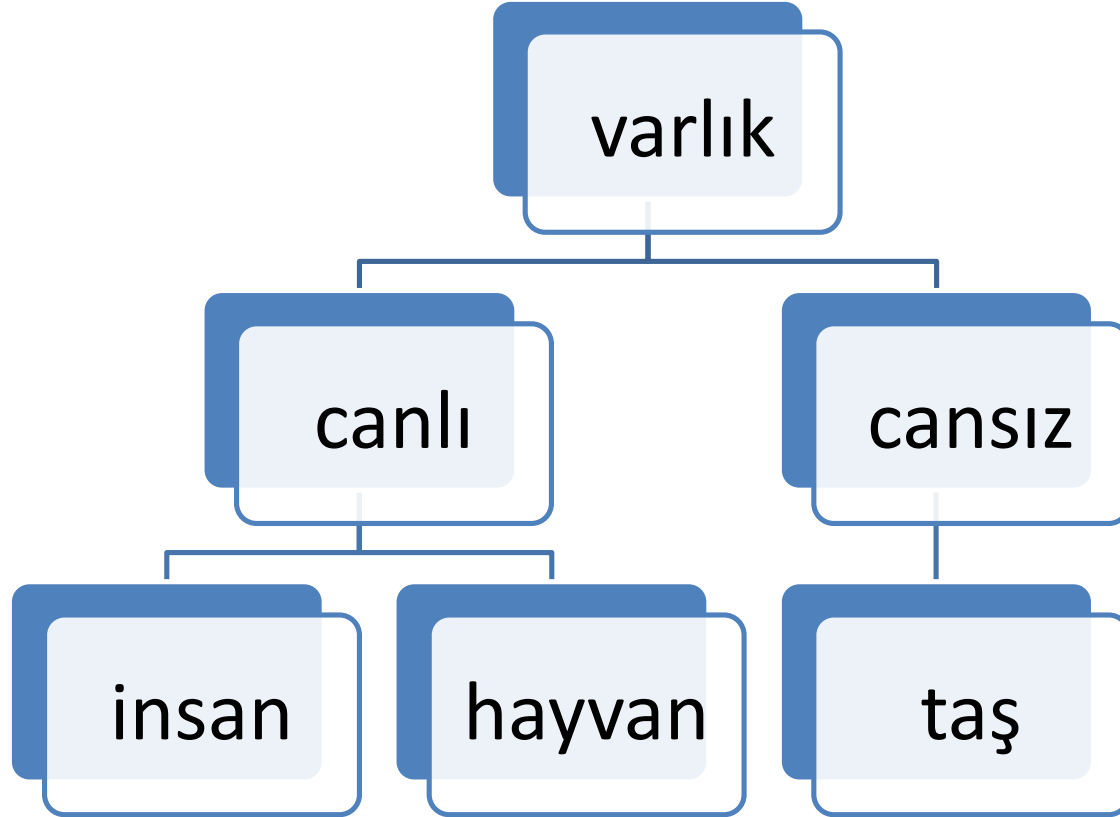
Kavram çeşitleri devam

- Mutlak ve izafi-görelî kavramlar:
- Mutlak kavram: başka şeylerle değil tek başına anlam sahibi olan kavramdır. Akıl, nefis, rakam, vs.
- İzafi kavram: başka şeyler içinde birbirine bağılı duruma göre anlam kazanmış kavramlardır. Baba, anne, İzmirli, gibi

İçlem ve Kaplam

- Bir kavramın diğer kavrama göre konumu belirlenirken iki durum ortaya çıkar ya o kavramın içerisinde yer alır yada o kavram onu kapsar. Bu şekilde içlem ve kaplam kavramları oluşur. Mesela:

İçlem kapsam devam

İçlem kaplam devam

- Şekilde incelenecek olursa varlık içlemi en dar olan kavramdır. Ancak kaplamı en geniş olandır. Çünkü kendinden başka özelliklerini içerecek bir kavram yoktur. Ancak kaplamında bir çok kavram vardır.

Kavram kelimesine benzer şekilde kullanılan kelimeler

- KELİME: kavramlar birer kelimedir; ama kelimeler kavram olmayabilir.
- LAFİZ: söz kelimesinin Arapça karşılığıdır.
- SÖZ: ağızdan çıkan her bir ses. Söylenen söz kavram olabilir de olmayabilir de.
- EDAT: yer, zaman vs. gösteren eklerdir.
- FİİL,YÜKLEM: cümlede yargının oluştuğu kelimedir.
- İSİM-AD: canlı cansız her şeyi ifade eden onlara özgü sözlü belirteçtir. Özel isimler, vs.
- TERİM: belli alanda kullanılan kavramlardır.
- FİKİR: tek bir kavramdan değil bir çok kavram, kelime ve yüklemelerden oluşan zihinsel süreç ürünüdür.

Kavramlar Arası İlişkiler

- Kavramların birbirlerine göre aralarında 4 ilişki söz konusu olur:
- 1- Eşitlik (müsavat) : Eğer iki kavramdan her biri diğerinin bütün fertlerini karşılırsa bu iki kavram arasında eşitlik vardır. Örnek; konuşan- gülen, anne- doğuran, vs.

Kavramlar arası ilişkiler devam

2- Ayrıklık (mübayenet):

- İki kavramdan her biri diğerinden tamamen ayrı, hiçbir ferdini içermiyorsa bu kavramlar arasında ayrıklık vardır. mesela: insan-kuş-bitki, canlı-ölü,vs.

Kavramlar arası ilişkiler devam

3-Tam girişimlilik (umum ve husus mutlak):

- iki kavramdan sadece biri diğèerinin tüm fertlerini içine alırsa bu ilişkiye tam girişimlilik denir. Mesela: ölümlü- insan, insan-esmer,vs.

Kavramlar arası ilişkiler devam

4-Eksik girişimlilik (umum ve husus min vech):

iki kavramdan her biri diğzerinin bazı fertlerini içine alıyorsa aralarında eksik girişimlilik vardır. Mesela: Alman- Müslüman, doktor- esmer, vs.

Değerlendirme

- Soru: 1

Aşağıdakilerden hangisi distribütif kavrama örnek olamaz?

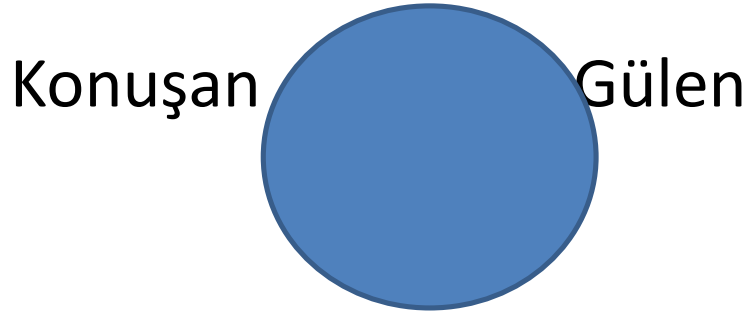
- Asker
- İşçi
- Milletvekili
- Ordu
- Ev

Soru 2

- Bir kavram bir varlığa veya nesneye işaret ediyorsa ne tür bir kavramdır?
- Olumlu
- Olumsuz
- Tekil
- Tikel
- Somut

Soru 3-

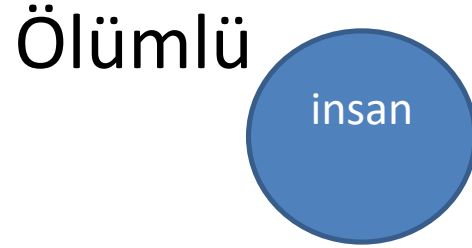
- yandaki şekilde kavramlar arası ilişkilerden hangisi ifade edilmiştir?

- Eşitlik
- Ayrıklık
- Tam girişimlilik
- Eksik girişimlilik
- Hiçbirisi

Soru- 4

- Aşağıda örneği verilen kavramlar arası ilişki hangisidir?

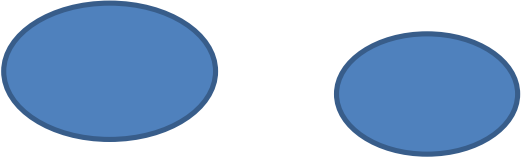

- Eşitlik
- Ayrıklık
- Tam girişimlilik
- Eksik girişimlilik
- Hiçbiri

Soru 5-

- Aşağıda verilen hangi tür kavramlar arası ilişkiye örnektir?

- Kuş İnsan

- Eşitlik
- Ayrıklık
- Tam girişimlilik
- Eksik girişimlilik
- Hiçbiri

Soru 6-

- Aşağıda verilen örnekler hangi tür kavramlar arası ilişkiye aittir?

“Doktor- kadın, Müslüman- Alman”

- Eşitlik
- Ayrıklık
- Tam girişimlilik
- Eksik girişimlilik
- Hiçbiri

Soru 7-

- “İçine aldığı fertlerin ortak özelliklerini kendinde toplayan kavrama, çatısı altında bulunan fertlerin tümü de onun dır.” Boşluklara uygun kavramlar hangisinde doğru verilmiştir?
- Kaplam- işlem
- Mahiyet- hakikat
- Zihin- nefis
- Akıl- idrak
- İşlem- kaplam

Soru-8

- “ Öğretim → örgün →yüksek öğretim→üniversite→İnönü →ilahiyat→1.sınıf→ Merve/Safa”
- Örneğe göre içlemi en geniş olan hangi kavramdır?
- Öğretim
- Örgün
- Yüksek öğretim
- Üniversite
- İnönü

6. HAFTA MANTIK DERS NOTLARI

BEŞ TÜMEL

Bazı kavramlar

- Zât:
- Varlık açısından incelendiğinde varlığın iki yönü olduğu görülür. Biri tüm özelliklerini meydana getiren dışta bulunan özellikleri, diğeri de özüne ait asıl değişmeden kalan kısmıdır. Mahiyet, suret, form, kimlik, hüviyet, vs kavramların alakalı olduğu yön dışsal özellikleri ifade eder. İbn Sina'ya göre tüm bu özellikler tek başına değil ama hepsi bir araya gelerek bir zati özellikler meydana getirebilirler; o zaman bu şey artık ayrılmaz değişmez tek bir şeydir. Özellikleri onu varlık sebebi değildir; ama onun anlaşılmasını sağlar. Dolayısıyla zattan çıkan bir özellik zatin sebebi değildir.
- İbn Sina, Mantığa Giriş, s.22

Araz

- Şu halde denilebilir ki şeyin hakikati olan bir zat vardır ve bir de onun sıfatları. Bu vasıfların bir kısmı ve diğer bir çok şeyden şeyin hakikati oluşur. Bir şeyden –zattan- ayrılabilen her özelliğe araz denir. Aristo arazi. "bir şeye ait olan ve onun hakkında doğru olduğu tasdik edilen. ancak ne zorunlu ne de çoğu zaman karşılaşılan şeydir" şeklinde tarif etmiştir (Metafizik, 1025)
- Zati özellikler ise zattan ayrı olmayacak özelliklerdir. Bunları ifade eden söze de zati lafızlar denir.
- Beş tümel, zat ve araz bakımından belli özelliklerin sınıflandırılmasından oluşmuştur. Bunlar arazların zata yüklenmesiyle farklı konumları söz konusu edilerek incelenmesinden oluşmuş beş tümel kavramdır.

Beş Tümel

1- CİNS:

- Cins , o nedir? Sorusunun cevabında söylenen hakikatleri farklı olan şeylere yüklenen şeydir. cinsin altında ortak özelliği bulunan tümeller bulunur ki bunlar türlerdir. Cinsler de son cinse kadar sıralanırlar ve cinsler cinsi en üstte bulunan cinstir. Bundan sonra başka cins yoktur. Gazali' ye göre üstünde cins bulunmayan üstün cinsler 10 tanedir. Bunlar kategorilere karşılık gelen tümellerdir. Bunlar cevher hariç diğerleri arzadır. Cevher en üst cinstir. Cinslerin cinsidir. Şöyle bir tablo oluşturabiliriz:
- Gazali, miyarul ilm, s.108

Cins devam

Cevher

- Cisim cisim olmayan
Büyüyen büyümeyen
Hayvan bitki
- İnsan insan olmayan
- Tabloya göre cevher en üst cinstir.

Cins devam

- Cins de kendi arasında ikiye ayrılır:
- Yakın cins-cins-i karib-: bir türün doğrudan doğruya bağlandığı şey onun yakın cinsidir. Örnek: bitki, çiçek, gül, diziliminde çiçek, gülün yakın cinsi, bitki uzak cinsidir. Giysi, ceket, ekose desen. Diziliminde ceket ekosenin yakın cinsi, giysi uzak cinsidir.
-
- Uzak cins- cins-i baid-: araya giren cinsler vasıtasıyla bağlandığı terim ise uzak cinstir. Uzak cins yukarıda da bahsettiğimiz gibi bir sonraki cinsidir. Ayakkabı, yazlık ayakkabı, babet. Diziliminde babetin en yakın cinsi yazlık ayakkabı, uzak cinsi ayakkabıdır.

2- Tür

- Cinsin kendisi ve başkası üzerine üzerine zati ve öncelikli bir şekilde yüklem olduğu tümeldir. Başka bir tanımla cinsin altında yer alan cinsle benzer özelliği bulunan tümeldir. Cins içine alan, tür ise içine giren tümeldir. Tür de yakın ve uzak olarak ikiye ayrılır. Yakın tür cinsin doğrudan doğruya bağlandığı tür onun yakın türü, araya türler girerse uzak türü olur.
- Örnek:
- Alet, vida, başlıklı vida. Diziliminde alete yakın tür vida, uzak tür başlıklı vidadır.
- Gazali, miyarul ilm, s.108

3- AYRIM (fasl)

- Fasl, o özünde hangi şeydir? Sorusunun cevabında şeye yüklenen tümeldir.
- Cinsleri ve türleri birbirinden ayıran ana karaktere ayırım denir. yukarıdaki alet örneği üzerinde inceleyelim: alet , vida, başlıklı vida - başlıksız vida. Vidanın başlığı diğer vidalardan ayırıcı özelliğidir. Bu ayrımı olur.
- Ayırım da yakın ayırım ve uzak ayırım şeklinde ikiye ayrılır. Yakın ayırım türü yakın cinsinden ayıran özelliğidir. Uzak ayırım ise uzak cinsindeki fertlerden ayırandır. Mesela: insan için akıllı olmak diğer canlılardan ayırdığı için yakın ayırım, büyümek de uzak ayırımıdır.
-
- İslam mantıkçıları bu üç tümele, zati tümeller demişlerdir.
- Gazali, miyarul ilm, s.108
- Emiroğlu, age. s.71
- Emiroğlu, age. s.71

4- HASSA

- Hassa yalnızca tek bir hakikat altında bulunanlara zati olmayan bir şekilde yüklem olan tümeldir. Başka bir deyişle bir türe veya kişiye ait olup aynı cinsten diğer bir tür ve fertte bulunmayan özelliktir. Örneğin: insanı tarif ederken saçlarının ağarması özelliği gibi. özellikleri kullanmayız.
 - 4 çeşit hassa söz konusu edilebilir:
 - Türün bazı fertlerine ait olanlar. İnsan için doktorluk, mimarlık vs.
 - Türün bütün fertlerine ait olabilir. İnsan için iki ayaklı olmak gibi.
 - Belli durum ya da zamanda beliren özellikler. Yaşlılıkta kamburun çıkması, saçların ağarması vs.
 - Türün bütün fertlerine ait olan ancak sürekli olmayan özellikler.insanın gülmesi, atın kişnemesi, vs.
-
- Gazali, miyarul ilm, s.109
 - Emiroğlu, age. s.72

5- İLİNTİ- genel araz

- Tek bir hakikat altında bulunanlara ve diğerlerine de zati olmayan bir şekilde yüklenen tümeldir. diğer bir şekilde ise diğer fertlerin de paylaşabilecekleri özelliklerdir. Örnek: üşümek, yemek, uyumak, vs. diğer bazı varlıklarda bulunabilir.
- İlinti ayrılabilen ve ayrılamayan şekilde ikiye ayrılır:
- Ayrılamayan ilinti: karalık karga için ayrılamayan ilintidir. Karalık sadece ona ait değildir. ama onda arizidir.
- Ayrılabilen ilinti: insanın hareket etmesi, suyun akması, vs.
- Gazali, miyarul ilm, s.109

Değerlendirme

soru 1-

- Aşağıdakilerden hangisi beş tümelden biri değildir?
- İlinti
- Cins
- Tür
- Hassa
- Tikel

Soru 2-

'Cins' in tanımını hangisidir?

- İki şeyin özleri bakımından benzediği iki basit yüklemidir.
- 'O nedir?' sorusunun cevabı olarak farklı yüklemlere ve zatlara yüklem olan tümeldir.
- Fertlerde geçici olarak bulunan özelliklerdir.
- Bir türe veya kişiye ait olup aynı cinsten diğer bir tür ve şahısta bulunmayan sıfattır.
- 'o nasıldır?' sorusunun cevabıdır.

Soru 3-

“Bitki- çiçek- gül” örneğinde, ‘gül’ kavramına göre cins hangisidir?

- Bitki
- Çiçek
- Gül
- Kırmızı gül
- Sarı gül

Soru 4-

Araz nedir?

A- Bir Şeyi mahiyeti ve özelliklerinden oluşan Şeydir.

B- Şeye yüklem olabilir.

C- Şeyin tek başına ifade edildiği tekil Şeydir.

D- Şeyin yakın cinsinden ayıran özelliktir.

Soru 5-

• Zât için hangisi söylenemez?

A- bileşik değildir.

B- zât bir şeyin özünü ifade eder.

C- cevher zât anlamında kullanılmıştır.

D- şeyin sahip olduğu ayrılan ve ayrılamayan özelliştir.

7. HAFTA MANTIK DERS NOTLARI

KATEGORİLER

GİRİŞ

- Kategoriler bir şeye yüklem olanın çeşitli sınıflarını ifade eder. yani yüklem olanın hangi sınıfa ait olduğunu belirtir. Genel kabulde 10 sınıftır. Bu sayının azlığı ya da çokluğu mantığa zeval getirmez.
- Kategoriler bir çok ilimde yer alabilir ve inceleme konusu olabilir: metafizik, psikoloji ve dil bilimi, gibi. Öğretim faaliyetinde öğrenen açısından öğrenende bir şeyin sınıf bilgilerini oluşturma ve örneklendirmede önemli yere sahiptirler.
- Varlıklar incelenirken kendi zati ve mahiyeti söz konusu edilir. Bazı özellikler kendisinden bazı özellikler ise başka şeylerden ilişir.
 - İbn Sina, Kategoriler, s. 4
 - İbn Sina, Kategoriler, s. 4

Giriş devam

- Varlıklar arasında bir kısmı hiçbir konuda olmamakla beraber bir konu hakkında tasdik edilmiştir: Söz gelimi, insan bir konu, yani herhangi bir insan hakkında tasdik edilmiştir; ama hiçbir konu içinde değildir. Başkaları bir konu içindedir; fakat bir konu hakkında tasdik edilmemişlerdir.
- Aristoteles, kategoriler, p.2

Giriş devam

- Aristoteles' e göre , Bir şey bir konuya olduğu gibi, bir başka şeye de yüklendiğinden yüklem hakkında tasdik edilmiş olan her şeyin konu hakkında da tasdik edilmesi gerekecektir: Söz gelimi, insan fert olarak alınan bir insana yüklenmiştir ve bir yandan da, hayvan, insan'a yüklenmiştir. Öyleyse fert olarak alınan insana hayvanda yüklenebilecektir. Çünkü fert olarak alınan insan hem insandır, hem de hayvan.
- Aristoteles, kategoriler, p.3

Giriş devam

- Hiçbir bağlantısı olmayan şeyler öz, nicelik, nitelik, görelilik, nerelik, zaman, durum, sahip olma, etki ve edilgi ifade ederler. — Bir kelime ile söylenecek olursa, söz gelimi, insan, at: özdür; söz gelimi: iki-dirsek-uzun, üç-dirsek-uzun: niceliktir; ak, gramerci: nitelik; misil, yarım, daha büyük: görelilik; Lykeion'da, Agora'da: nerelik; dün, geçen yıl: zaman; yatmıştır, oturmuştur: durum; ayakkabıları ayağındadır, silâhlıdır: sahip olma; o kesiyor, o yakıyor: etki; o kesiliyor: edilgidir. Görüldüğü gibi kavramlar yada kelimeler tek başına iken sadece tanımları söz konusu olabilir; ancak yüklendikleri şeyle beraber yeni oluşum meydana getirirler. Yukarıdaki özellikler bir şeye yüklendiklerinde tasdiklenmiş olurlar.
- Aristoteles, kategoriler, p.4

Kategoriler klasik mantıkta on tanedir.

1- Cevher

- Varlığı kendisine yüklem olan şeye bağlı olmayandır. Cevher zât denildiği de olmuştur. Gazali bir konuda olmayana cevher demiştir. Ona göre cevher kendisine yüklem olunan şeyden ötürü kendisi değişmez. Mesela: beyazlık böyledir. Beyazlık yüklenebilir ancak hem kendisinin hem de yüklendiği şeyin aslı değişmez. İnsan, canlı, at, vs ayrı ayrı tek başlarına birer cevher .
-
- Aristoteles'e göre cevherin birtakım özellikleri vardır.
- Cevherin zıtları yoktur. Mesela; insan, ağaç, hayvan, 10, 5 metre, dün, vs.
- Cevher zıtları yüklem olarak alabilir. Mesela; sıcak su, soğuk su, iyi insan-kötü insan, vs.
- Cevher azalıp çoğalmaz. Yüklem olarak bu sıfatlarla yüklenebilirler. Mesela; az su, kısa insan, vs.
- Gazali, Miyarul -ilm, s. 466

2- Nicelik

- Ne kadar? Kaç tane? Gibi özelliklere yönelik sorulan sorulara verilen cevapta belirtilir. Miktarını belirtir. Mesela: 3 metre kumaş, bir bardak su, gibi. nicelik bir şeyi uzunluk, ağırlık, derinlik, gibi özellikler yükler.
- Niceliğin de bazı özellikleri vardır:
- Nicelik zıtlık kabul etmez.
- Nicelik azalıp çoğalmaz.
- Nicelik eşitlik ya da eşitsizlik belirtebilir. 2 ye eşittir, üç kenarı olan üçgene eşittir, gibi.

3-Nitelik

- Varlıkla ilgili 'o nasıldır?' şeklinde sorulan sorunun cevabında söylenir. Bir şeye yüklenen renk, tat, koku, sıcaklık, soğukluk, vs. özelliklerdir. Niteliklerin zıtlar olabilmektedir: görgülü- görgüsüz, mutlu- bedbaht, vs.

4-Görelilik

- Bir şeyin, varlığın başka şeyle yada varlıkla olan konumundan oluşturulan özelliğidir. Mesela: baba-oğul, evli- bekar, anne- çocuk, vs.
- Görelilerin zıtları olabilir. Evli- bekar, gibi.
- Göreliler azlık ve çokluk kabul ederler. Mesela: büyük küçükten daha büyüktür, küçük daha küçüktür, gibi.
- Göreliler arasında zamandaşlık söz konusudur. Anne varsa çocuk da vardır. işçi varsa işveren de vardır.

5- Mekan- Yer

- Bir varlığın bulunduğu yeri belirten özelliktir. Nerede? Sorusunun cevabında söylenir. Yukarıda, aşağıda, sağda, solda, karşısında, okulda, evde, uzayda, atmosferde, kelamda, İngilizcede, vs.
- “O, okulun yukarısında, üst sokakta, mavi boyalı penceresi olan beyaz boyalı evin avlusunda ayakta durmuş, üzerinde uzun hırkasıyla babasının yolunu gözlüyordu. Fazla serin bir hava vardı, neredeyse yüzü kızarmak üzereydi. Kendi kendine bir şeyler söylüyor, ne dediği pek anlaşılmıyordu.”

6- Zaman

- bir şeyin zamanın neresinde bulunduğunu yani zamanla süreyle ilişkisinden oluşan özelliktir. Geçmişte, gelecekte, ya da şu anda zamanda mevcut özellikleri belirtir.
- Dün saat 2 de, yüzyıl sonra, 5 gün önce, sen doğmadan, aylarca, vs.
-

7- Durum

- Bir şeyin bir bölümünün veya tamamının ne durumda, halde olduğunu gösterir. mesela, insan için ayakta durmak, uyumak, yaslanmak, gibi, dünya için dönüyor, güneş batıyor, vb.

8- Sahiplik

- Bir varlığın diğer bir varlığa göre kazandığı barındırma, sahip olma özelliğidir. İnsan için şapkalı, ceketli, bilgili, vs.

9-Etki

- Bir varlığın, şeyin diğer bir varlık üzerinde oluşturduğu etkiye bağlı özelliğidir. İnsan için kırıyor, madde için eriyor, suda çözünüyor, güneş ısıtır, gibi.

10- Edilgi

- Bir varlığın diğer bir varlıktan etkilenmesine bağlı oluşan özelliğe denir. Kırıldı, çözüldü, döküldü, sıkıştı, genleşti, eridi, vb.

Tanım (Tarif)

- Bir kavramın içeriğinin tam açıklanmasıdır. Tanım iki şekilde yapılır: ya ilintileriyle yani tasavvuruyla ya da kendi zati özellikleriyle tanım yapılır. Varlığın ya da şeyin tasavvuruyla yapılan tanıma 'resm' denmiştir. Hadd ise şeyin kendi özellikleri ile yapılan tanımadır. Bu kavramlar Daha çok Arapça eserlerde kullanılmıştır. Resm; Tasvir etme, betimleme ise Türkçedeki karşılıklarıdır. Diğer taraftan tanım için kavli-i şarih kullanılmıştır. Resm tanımın bir çeşidi olmaktadır.

Tanım devam

Beş tümele göre yapılan tarif çeşitleri:

- 1-Tam özsel tanım (haddi Tam): bir şeyin yakın ayrımı ve yakın cinsiyle yapılan tanımdır. Mesela: insan konuşan bir hayvandır, gül dikenli bir çiçektir.

devam

- 2- Eksik özsel tanım (haddi nakıs) : bir şeyin uzak cinsi ile yakın ayırımından oluşturulmuş tarifidir. Mesela; gül dikenli bir bitkidir, insan konuşan cisimdir.

devam

- 3-Tam ilintisel tanım (resm-i tam): bir varlığın hassası ve yakın cinsiyle yapılan tanımıdır. Mesela; gül kokulu bir çiçektir, insan gülen bir hayvandır.

devam

- 4-Eksik ilintisel tanım (resm-i nakıs): bir şeyin uzak cinsi ile ilintisinden oluşturulan tanımdır. Mesela; gül sarı bir bitkidir, insan ayakta duran bir cisimdir, gibi.

Diğer bazı tanım çeşitleri

- A- Lafzi –adsal- tanımlar:
- Bu şekilde yapılan tanımlar bir adın ismin açıklanması yine bir adla yapılır. Mesela:
- İçki nedir? Akollü içecektir.
- Sarı nedir? Bir renktir.
- Diğer taraftan ad tanımları yeni ya da alanında oluşturulan bir kavramın da tanımı olabilir: mesela: Platon'un ide, Hegel'in ruh, matematikte asal sayı, Türkçe de mısra, dize, diğer bilimlerde atom, elektron vs.
- Emiroğlu, age. s. 85.

devam

- B- Zâti tanım: zati özelliklerle yapılan tanımlardır. İnsan ruh ve bedenden oluşan canlı bir varlıktır. Gül çeşitli renkleri olan, dikenli, kokulu bir varlıktır.
- C- Arazi- hassa ile- tarif: bir şeyin dış özelliği ile yapılan tanımdır.
- Mesela: insan konuşan, akıllı bir varlıktır.
- Gül, kokulu renkli bir çiçektir.

devam

- D- Analitik –tahlili, çözümleyici-tanım: bir şeyi analiz ederek, ayrıştırarak tanımlamaktır ya da kısımlarını işaret ederek yapılan tanımdır. Mesela; su iki hidrojen ve bir oksijenden oluşan cisimdir, aile anne baba ve çocuklardan oluşan yapıdır.
- Emiroğlu, age. s. 86.

devam

- E- Terkibi- birleştirici- tanımlar: bir şeyi kendisini oluşturan özelliklerini bir araya getirmek ve herkesçe malum olmayan bir şey ilave etmektir. Mesela; usûl fikrin zihinde düzen ve hareketidir.
- İzmirli, fd, s.111.

devam

- F- Empririk –tecrübi- tanım: deney yoluyla yapılan çalışmalar sonucu yapılan tanımdır. Mesela; buharlaşma, donma, pas, rutubet, çürüme, suyun kaynama noktası, bir günün saat olarak karşılığı, mevsim, vs.

devam

- G-Şartlı tanım: bir konu ya da duruma göre yapılan tanımlamalardır. Mesela; ona göre eğitim ailede verilen kazanımlardır, ahlak evrenseldir, zengin evi ve arabası olandır, gibi daha çok kişilerin kendilerine, duruma, konuma, vs bağlı olarak yaptıkları tanımdır.

devam

- H- ilham verici tanımlamalar: edebi unsurlarla yapılan tanımlamalardır. Mesela; mimari donmuş musikidir, beyaz saflığın rengidir, vs.
- Emiroğlu, age. s. 87.

Tanımda Dikkat Edilecek Unsurlar

- 1- Tanım tam olmalıdır; gerekli bilgiler verilmelidir.
- 2-Tanımda kullanılan kelime ve kavramlar açık ve anlaşılır olmalıdır. Belirsiz kavramlarla ve eklerle tanım yapılmamalıdır.
- 3- Tanım verimsiz olmamalıdır. Yani kendi içinde tekrarlanmamalıdır.
- 4- Tarif ne fazla kısa ne de fazla uzun olmamalıdır. İlim bilmektir, su akandır, insan konuşandır, vs.
- 5- Öznesi yüklem, yüklemi özne yerine geçebilmelidir. Asal sayı kendine ve sadece 1 e bölünebilen sayıdır. Kendine ve sadece 1 e bölünebilen sayı asal sayıdır, gibi.

Tanımda Yapılan Yanlışlar

- 1- Cins –tür- ayırım önceliğine dikkat etmemek. Bunları birbiri yerine kullanmak. Mesela; aşk ölçüyü aşan sevgidir, burada sevgi aşkın türü olarak kullanılmıştır. Doğrusu: aşk ölçüyü aşan sevgidir.
- 2- Tanımda belirsiz, değişken, mecaz kavramlar kullanmak. Herkesin bilemeyeceği kelimeler kullanmak. Mesela; mamut fildir, ilim yolda olmaktır, sanat iç açıcı bir ilimdir, vs.
- Emiroğlu, age. s. 89

devam

- 3- Gereksiz yere tekrara düşmek veya gereksiz kelimeler kullanmak. Mesela; bilgi bir varlık hakkında varlığa dair veri oluşturmaktır, vb.
- 4- Bir şeyi karşıtı ile tanımlamak. Fazilet, faziletsiz olmamaktır, alim cahil olmayandır, gibi.
- 5- Aynı kavramı aynı kavramla tanımlamaktır

devam

- 6-Bir tanımda eşsesli kelimeler kullanmak.
Hanımeli güzel kokar, yetim boynu bükük insandır, gibi.
- 7- Kişinin duygu ve düşüncelerini içermesidir.
Sevgi her şeyin başıdır, okul bilgi yuvasıdır, gibi.

Tanımlanamazlar

- 1- Duygulara dayalı veriler; üzüntü, kin, vs.
- 2-Tecrübelerle dayalı veriler; ses, koku, renk, vs.
- 3- özel adlar, yer ve kişi adları; İstanbul, Bağdat, Ali, vs.
- 4- en üst cinslerin tanımı yapılamaz; varlık, zaman, gibi

Değerlendirme

soru 1-

- I. Cevherler özüyle kaim olan şeylerdir.
- II. Cevherler artıp azalabilir.
- III. Cevher varlığını sürdürmek için başka bir şeye ihtiyaç duymaz.
- IV. Cevher özü bakımından değişkendir.
- Yukarıdakilerden hangisi cevher hakkında söylenebilir?
- I, II
- II, III
- II, IV
- I, III
- I, IV

Soru 2-

- Aşağıdakilerden hangisi tanım hakkında verilenlerden hangisi yanlıştır?

a - Bir şeyin neliği hakkında bilgi verir.

b-Bir şeyin içlemi belirleyebilir.

C Mahiyet ve hüviyet tanım için önemli kavramlardır.

D-Bölme ve sınıflama açısından önemli veri sağlar.

E- Tam bir tanım, oldukça geniş kelimelerle yapılmalıdır.

Soru 3-

- Aşağıdakilerden hangisi beş tümele göre yapılan bir tanım çeşididir?
- Hakiki tanım
- Lafzi tanım
- Tam özsel tanım
- Riyazi tanım
- Analitik tanım

Soru 4-

- Aşağıdakilerden hangisi tanımın şartlarından değildir?
- Tanım tam olmalıdır.
- Bir şeyi kendisinden daha belirsiz bir şeyle tanımlamamalıdır.
- Oldukça az kelimelerle ifade edilmelidir.
- Kısır döngü bulunmamalıdır.
- Net ve ayırt edici olmalıdır.

Soru 5

- “İlim: İnsanları, cehaletin karanlığından aydınlığa çıkaran şeydir.” Bu tanımlamada nasıl bir hata yapılmıştır?
- Belirsiz kavramlar kullanılmıştır.
- Tanım değil betimleme yapılmıştır.
- Tanımda mecazi anlatımlara yer verilmiş, tek bir açıdan açıklanmıştır.
- Tanımda tekrarlara yer verilmiştir.

Soru 6

- Aşağıdakilerden hangisinin tanımı değil, betimlemesi yapılabilir?
- Kâr
- Üçgen
- İstanbul
- Küp
- Obezite

Soru 7

- “ Ne kadar? Kaç? Gibi soruların cevabı olan kategoridir. Var olanların birliğini ve art arda gelişini ifade eder.” Bahsi geçen kategori hangisidir?
- Nitelik
- Zaman
- Mekan
- Nicelik
- Etki

Soru 8

- “ Varlığı başka şeylere bağılı olandır. Zıtları olabilir. Azlık ve çokluğa elverişlilerdir. Karşılıklı terimlere uygulanabilir.” Bahsi geçen kategori hangisidir?
- Etki
- Edilgi
- Görelik
- Zaman
- Nitelik

Soru 9

- “Bir şeyin nasıl olduğunu bildiren, o nasıldır? Sorusunun cevabıdır. Bir şey hakkında bir çok özellik belirtebilir.” Söz konusu kategori hangisidir?
- Etki
- Edilgi
- Görelik
- Zaman
- Nitelik

Soru 10

- “Uzun boylu, esmer, Ali’nin çocuğu, evindedir, öğreniyor” örneklerinde hangi kategori yoktur?
- Mekan
- Zaman
- Nicelik
- Nitelik
- Edilgi

8. HAFTA MANTIK DERS NOTLARI

BÖLME:

- Bölme bir tümün kendi bileşenlerine ya da kısımlarına ayrılmasıdır. İki çeşit bölme yapılabilir:
 - 1- Bir tamın kendisini oluşturan parçalarına bölünmesi: suyun oksijen ve hidrojene ayrışması.
 - 2- Bir tamın kendi içinde kısımlarına ayrılması: çokgenlerin, beşgen, altıgen, vs ayrılması.

Bölme devam

- Beş tümele göre yapılan bölmeler:

1- Cinsin türe bölünmesi:

Ağacın yapraklarını döken ve dökmeyen,

2- Cinsin ayrımlarına bölünmesi,

Sayıların tek- çift, otomobilin benzinli ve dizel olarak ayrılması, meyvelerin renklerine göre ayrılması, vs.

Bölme devam

3- Bir konunun ilintilerine bölünmesi:

İnsanın uzun –kısa, ayakta duran ve oturan, menekşenin çiçek açmış olan ve olmayan şeklinde bölünmesidir.

4- İlintinin farklı konulara bölünmesi: suyun nehirden yada bardaktan dökülmesi, sarı rengin ağaçta yada insan saçında olması, vs.

Emiroğlu, age, s. 94

Bölmenin şartları:

- 1- Bölme tam olmalıdır. Üç türü olanı iki türe ayırmak tam bölme kuralına uymaz. Aynı şekilde gereksiz grubu da bölmeye dahil etmek yanlış olur.
- 2- Bölünen bölmenin aynı ya da ona karşıt olmamalıdır. Sarı rengi, sarı olan ve sarı olmayan şeklinde ayırmak yanlış olur.
- 3- Bölme yapılan şeyler birbirini içermemelidir. Mesela: bir canlıyı vücut, kol, baş ve beyin olarak bölmemelidir. Nitekim beyin başın içinde bulunur.

Bölmenin şartları devam

- 4- Bölünen böldüklerinden daha genel olmalıdır.
Cins türlere ayrılmalı, tür cinslere değil.

SINIFLAMA:

Varlıkları çeşitli şekillerde gruplara ayırmaktır.
Sınıflama yapılırken ortak özelliklere göre ya da basitten karmaşığa doğru gruplama yapılır. İhtiyaç duyulan bilgilere göre varlıklar ayrıştırılır. İki şekilde sınıflama yapılır:

Sınıflama devam

- 1- Yapay sınıflama- sunî-: varlıkları kolaylık sağlamaları amacıyla yapılan sınıflamadır. Yapay sınıflamada sadece rastgele bir özelliğine göre sınıflandırıldığı görülür. Mesela; kalemleri renklerine göre kutulara yerleştirmek, ilaçları alfabetik sıralamak, vs.
- 2- Doğal sınıflama: varlıkları veya şeyleri en belirgin temel özelliklerine göre sınıflandırmaktır. Mesela: canlıları omurgalı ve omurgasız olarak ayırmak, dilleri ön ekli ve son ekli olarak sınıflamak, sigaranın zararlarını içilen adet bakımından sınıflamak, vs. hava kirliliğini havanın içerdiği zararlı maddelere göre sınıflamak,

Sınıflamanın Şartları

- 1- Sınıflandırma tam olmalıdır. Aynı özellikte fertler dışarıda bırakılmamalı, uygun olmayanlar da alınmamalıdır.
- 2- Sınıflandırma yapılırken hangi özellik temel alındıysa varlıklar ona göre sınıflandırılmalıdır. Mesela insan ve kalem aynı sınıfta bulunamaz.
- 3- Sınıflandırma diğer gruptan ayırt edici özellikte olmalı zıtları veya yeterince ortak özelliği taşımayan aynı sınıfa alınmamalıdır. Mesela; akıl kavramını incelerken hangi ilim açısından ele aldığını belirtmek, bir sınıf oluşturmak gerekir ve konuşma boyunca o zeminden ayrılmamak, diğer türlü konu dağılır. Yine nesneyi uzunluğa göre sınıflarken uzunluktan ayrılıp aynı renkleri almak, vs.

ÖNERMELER

- Önerme her hangi bir yargı ya da tasdik bildiren cümlelerdir. Dille ifade edilmişlerdir. Önermeler muhataba bir konuda bir şeye yüklenmiş olanı bağıntısı ile beraber ifade edilmesidir.
- Mesela;
- Yağmur yağıyor. –şu an-
- Ali çalışkandır.-durum-
- Nezaket faydalıdır.-işlev-
- Okul kapalıdır.-durum- şu an-
- Çiçek güzel kokuyor.- duygu- öznel-

Önerme devam

- Önermeler çeşitli şekillerde elde edilirler. Ama temel öğeler içermesi gerekmektedir. Bu öğeler şunlardır:
- *Konu –mevzu-* : kendisinden bahsedilene kendisine özellik yüklenen şey.
- *Yüklem – mahmul-*: şeye yüklenen özellik ya da kategoridir.
- *Bağ- rabıt-*: Konu ile yüklem arasındaki ilişkiyi birleştiren ek ya da kelimedir.

Devam

- Mesela:
- İlim faydalıdır. İlim= konu, fayda= yüklem, -dır= bağ
- Sen gelirken ben de gelirim. Sen gelirken= konu, ben gelirim= yüklem, de = bağ
- Ya bu yemeği yersin ya da hazır yemek alırsın. Konu= bu yemeği yersin, yüklem =hazır yemek alırsın, bağ= ya, ya da ekleri.

Önerme Çeşitleri:

A- *Doğruluk değeri açısından önermeler:*

- Doğruluk değeri içeriksel olan önermelerdir. Tecrübe, deney, gözlem vs dayanan önermelerdir. Doğruluğu dış dünyada karşılığının bulunmasına bağlıdır. Mesela: normal şartlar altında su 100 derecede kaynar, çocuk büyötmek emek gerektirir, anne babaya saygı esastır, vs.
- Doğruluk değeri mantıksal- biçimsel olan önermelerdir. Doğruluğu denetlemez. Şekilsel olarak uygun olması yeterlidir. Doğru ya da yanlış olabilir, denetlenmesi şekilsel olarak yapılır. A, A, dır, çiçek sarıdır, yeşil siyahtır, vs.

B- İlgili alanlara göre önerme çeşitleri:

- Edebi önermeler: mecaz, betim, vs. kullanılarak oluşturulmuş önermelerdir. Mehmetçik aslan parçasıdır, anne başa taçtır, sen gelince güneş doğdu, gibi.
- Öznel- kişisel-önermeler: kişiye göre değişen ifadelerden oluşan önermelerdir. Karnım ağrıyor, çok güzel bir koku alıyorum, makaleyi anlamadım, vs.
- Tarihsel (ifadeler içeren) önermeler: geçmiş olay ya da yaşantıların ifade edildiği önermelerdir. Tarihte ilk defa parayı Lidyalılar kullanmıştır, yeniçağ sanayi devrimiyle başlar, vs. delil gösterilebilir önermelerdir.

- Bilimsel önermeler: Her hangi bir ilim aracılığıyla denenebilir, ,ispatlanabilir ifadeler içeren önermelerdir. Türkiye'nin doğu-batısı arasında 45 dakikalık zaman farkı vardır, yerçekimi kuvvetine göre....., dil teorilerine göre, bu varsayıma göre, vs.
- Dini veya ahlaki önermeler: baba cennet kapısıdır, içki kötülük getirir, Allah çokça temizlenenleri sever, vs.
- Mantıksal Sembolik önermeler: çeşitli şekillerle ifade edilen önermelerdir: S, p dir, $X > Y$ dir, vs.

C- Niteliklerine Göre Önermeler:

- Olumlu önermeler: bir konuda bulunanı ifade eden önermedir. Ali çalışkandır, çiçek beyazdır, yağmur yağıyor, vs.
- Olumsuz önermeler: bir konuda bulunmayı ifade eden önermedir. Ali çalışkan değildir, çiçek beyaz değildir, hava soğumadı, vs.

D- Yapılarına göre önermeler:

1- Basit önermeler:

bir konu, yüklem ve bağdan oluşan önermelerdir. Tek bir yargısı olan önermedir. İlim faydalıdır, sevgi emektir, yağmur yağdı, Ali çalışkandır, vs. basit önermelerin 4 çeşidi bulunur:

Basit önermeler devam

- Tümel olumlu: tümel bir kavram kullanılan önermeleridir. Her insan ölümlüdür, tüm çiçekler güzeldir. Vs. sembol olarak A ile ifade edilir.
- Tümel olumsuz: Hiçbir ağaç taş değildir, hiçbir kedi konuşmaz, vs. sembolü E dir.
- Tikel olumlu: bazı, bir kısım, gibi eklerle kullanılan önermelerdir. Bazı insanlar sarışındır, kimi ağaçlar yaprağını döker, vs. sembolü I dır.
- Tikel olumsuz: bazı, kimi..... değildir, şeklinde kurulan önermelerdir. Kimi sarışınlar insan değildir, kimi ağaçlar yaprak dökmez, vs. sembolü O dur.

Basit önermeler

Şöyle bir tablo oluşmaktadır:

- Tümel olumlu: $A = \text{her.... Dır,}$
- Tümel olumsuz: $E = \text{hiçbir değildir,}$
- Tikel olumlu: $I = \text{bazı, kimi dır,}$
- Tikel olumsuz: $O = \text{bazı, kimi değildir.}$

2- Bileşik önermeler:

a. Bileşikliği açıkça belli olan önermeler:

a.1- Şartlı önermeler

a.2- Bağlantılı önermeler

a.3- Nedenli

a.4- Göreli- izafi

a.5- Ekli

a.1- Şartlı önermeler

Bu tür önermelerde yargı bir şarta bağlanmıştır. İki ayrı olay yada durum arasında –ise, ya yahut, vs.bağları ile bağıntı kurulur. İlk durum yada olaya mukaddem, ikincisine tali adı verilir. Mukaddem konu tali ise yüklem durumundadır. Bu çeşit önermelerin iki şekli vardır:

Şartlı devam

- Bitişik şartlı önermeler:

- Her ne zaman yağmur yağsa yerler ıslanır.
- Güneş doğarsa aydınlık olur.
- Erken kalkan –kalkarsan- yol alır.

- Ayrık şartlı önermeler:

- Birinin gerçekleşmesi diğerinin gerçekleşmemesine bağlı olan önermedir.
- Ya sen birinci olursun ya da ben.
- Ya buralısın ya da değilsin.

a.2- Bağlantılı önermeler

Mukaddem ve talinin şartlarınının beraber gerçekleştiği önermelerdir.

Örnek:

İçki ve kumar kötüdür.

Ali çalışkan ve zekidir.

Yalan ve ihanet güveni yok eder.

a.3- Nedenli önermeler

Sebep bildiren bağlaçlarla yapılan önermelerdir.

Hepimiz maske takıyoruz; çünkü salgın var.

Her şeye gücüm yetmez; çünkü ben sadece bir insanım.

Sevdiklerinizin kıymetini bilin; çünkü sevdiklerimiz hayatımızın anlamıdır.

a.4- Göreli- izafi önermeler

Birbirine bağılı durumların gerçekleştiğı önermelerdir.

(Kazanın) doğduğuna inanıyorsun da öldüğüne mi inanmıyorsun. (doğduğuna inandığına göre öldüğüne de inanman gerekir.)

Ayşe, Fatma'nın annesi olduğuna göre Fatma da Ayşe'nin kızıdır.

a.5- Ekli önermeler

- Birbirine karşı iki önermeyi fakat, ama, gibi anlamlara gelen eklerle bağlayan önermelerdir.

Pişmanlık iyidir; ama yapılanı düzeltemez.

b. Bileşikliği belli olmayan önermeler

b.1- Maksure

b.2 İstisnai

b.3 Tafdiliyye

b.4 Sınırlandırıcı

MANTIK 9. HAFTA DERS NOTLARI

a. Bileşikliği belli olmayan önermeler

1- Maksure (özgülü- exclusive) önermeler:

- Yüklemin yalnız bir konuya ait olduğu önermelerdir. Bu durum ancak, yalnız gibi eklerle belirtilir.
- Örnek: Ancak çalışan kazanır. Bu önerme aslında iki durum içermektedir. Ama açıkça belli değildir.

Çalışan kazanır

Çalışmayan kazanamaz.

Tek önermeyle ifade edilmiştir. Şeklen tek önerme ama aslında iki önerme içermektedir.

2- İstisnai (çıkarmalı- expective):

- Bir sınıfın tüm bireylerinden ziyade bir kısmı ya da bir tanesi dışarıda tutularak yapılan önermelerdir.

- Örnek:

Her insana karşı anlayışlıyım, yalancılar hariç.
Bu önermelerde de iki önerme gizlidir. Şöyle ki;

Her insana karşı anlayışlıyım

Yalancıya karşı anlayışlı değilim.

3- *Tafdiliyye (karşılaştırmalı- comparative) önerme:*

- Bu tarz önermeler gizli bir karşılaştırma içerirler.
- Örnek: sen benden daha az uyumaktasın. Bu önerme de şöyledir aslında:

Ben az uyumaktayım

Sen az uyumaktasın, ikimizin durumu karşılaştırılırsa sen daha az uyumaktasın.

4- Sınırlandırıcı (inceptive) önermeler:

- Zaman kategorisi çerçevesinde bir şeyin sınırlarını belirtir.

Örnek:

- Bir haftadır aramanı bekliyorum. Bu önerme de aslında şöyledir:
- Senin aramanı bir hafta oldu bekliyorum.
- Bir hafta öncesinde aramanı beklemiyordum.

Başka bir örnek verelim:

- Salgın başladığından beri temizlik malzemeleri çok satmaktadır.
- Okumaya başladığından kendini daha iyi ifade ediyorsun.

E- İşlemleri Bakımından Önermeler:

1- Analitik önermeler:

- İçeriği herhangi bir deney ya da gözleme dayalı olmadan kabul edilebilen önermelerdir. Konu ve yüklem yeniden tekrarlanmış olur. İçeriği tahlil ederler. Yeni bir bilgi vermezler. Mesela; A, A dır, daire köşeleri olmayandır, karenin dört kenarı vardır, vs.

2-Sentetik önermeler:

- Deney ve gözlemlerle belirlenebilen özellikler taşıyacak şekilde yüklenmiş önermedir. Yani dışarıdan yeni bir özellik ifade edilir.
- A, B dir, Ali mühendistir, vs.

Önermeler Arası İlişkiler:

1- Karşı olma: aynı terimlerden yapılan iki önerme, ya nitelik, ya nicelik, yada hem nitelik ve nicelik bakımından birbirinden farklı iseler bu iki önerme arasında karşı olma-tekabül, opposition- vardır. bu şartlar altında dört çeşit oluşur:

a. Karşıt önermeler- müttezad- contrary

- Konu ve yüklemi aynı olan iki tümel önerme nitelik bakımından farklı iseler bunlar karşıt önermedir.

Misal:

- Bütün insanlar ölümlüdür. A-tümel olumlu
- Hiçbir insan ölümlü değildir. E- tümel olumsuz

Karşıt devam

- Üst karşıt olan önermelerde biri doğru diğeri yanlış, ikisi birden yanlış olabilir ama ikisi birden doğru olamaz. Yukarıdaki örnek üzerinde verilecek olursa; ya tüm insanlar ölümlüdür, ya da bütün insanlar ölümlü değildir. her iki durum birden doğru olamaz.

Misal:

- Hiçbir kadın öğretmen değildir. –yanlış
- Her kadın öğretmendir. -yanlış

b. Alt karşıt önermeler:

- konu ve yüklemi aynı olan tikel önermeler nitelik bakımından farklı iseler bunlara alt karşıt denir.

Misal:

- Bazı öğrenciler çalışkandır. I- tikel olumlu
- Bazı öğrenciler çalışkan değildir. O- tikel olumsuz
- Alt karşıt önermelerde ikisi birden doğru olabilir, ancak ikisi aynı mevzu hakkında yanlış olamaz.

Misal:

- Bazı insanlar ölümlüdür. -doğru
- Bazı insanlar ölümlü değildir. -yanlış

c. Altık Önermeler- (mütedahil-subalterne):

- Konu ve yüklemi aynı olan iki önerme yalnız nicelik bakımından farklı olup nitelik bakımından aynı olursa birbirine göre altık önermeler olur.

Misal:

- Bütün insanlar ölümlüdür. A- tümel olumlu -doğru
- Bazı insanlar ölümlüdür. I – tikel olumlu- doğru
- Bazı kadınlar öğretmen değildir. O-tikel olumsuz- doğru
- Hiçbir kadın öğretmen değildir. E- tümel olumsuz- yanlış

Bu durumda tümeli doğruysa tikeli de doğru, tümeli yanlışsa tikeli de yanlış olur.

d. Çelişik önermeler- (mütenakız-contradictory)

- Konu ve yüklemi aynı olup hem nitelik hem de nicelik bakımından farklı iseler birbirine göre durumları çelişik olur. A- O ile E-I kendi aralarında çelişik önermelerdir. Misal;
- Bütün sular içilebilir. A- yanlış
- Bazı sular içilir. I- doğru
- Hiçbir su içilemez. E- yanlış
- Bazı sular içilemez.O- doğru

Çelişik önermelerden biri yanlışsa diğeri doğrudur.

2-Döndürme:

- önermenin niteliğini bozmadan, öznesini yüklem, yüklemine özne yapıp yeni bir önerme oluşturmaya döndürme denir. Önermenin bazı kuralları vardır:
- *Temel önermenin niteliği bozulmamalıdır.*
- *İçlem ve kaplamına dikkat etmelidir.*
- *Temel önerme ve döndürülmüş hali de doğru olmalıdır.*

Döndürme devam

Misal:

- Her anne şefkatlidir. A- tümel olumlu, doğru
- Bazı şefkatliler annedir. I-olumlu tikel, doğru

Döndürme iki şekilde yapılır:

2a. Düz döndürme- aksi müstevi:

- Konusuna ve doğruluk değerine dokunmadan konusunu yüklem yüklemine konu yapmaktır.

Dört türü vardır:

1- Tümel olumlu \rightarrow tikel olumlu, $A \rightarrow I$

Bütün insanlar ölümlüdür,

Bazı ölümlüler insandır.

Düz döndürme devam

2- Tümel olumsuz \rightarrow tümel olumsuz, E \rightarrow E

- Hiçbir çiçek uçan değildir.
- Hiçbir uçan çiçek değildir.

Düz dön. devam

3-Tikel olumlu → tikel olumlu

- Bazı kadınlar öğretmendir.
- Bazı öğretmenler kadındır.

Düz dön devam

4-Tikel olumsuz → (yok)

- Bazı çiçekler uçan değildir.
- Bazı uçanlar çiçek değildir.

b. Ters döndürme- aksi nakız

- Bir önermenin niteliğine dokunmadan konunun çelişliğini yüklem, yüklemnin çelişliğini konu yapmaktır.
- Bunun da dört çeşidi oluşur:

Ters dön devam

1- Tümel olumlu- tümel olumlu, $A \rightarrow A$

- Her uçan hayvan kanatlıdır.
- Her uçan olmayan kanatlı olmayandır.

Ters dön devam

2-Tümel olumsuz - tikel olumsuz, $E \rightarrow O$

- Hiçbir sigara faydalı değildir.
- Bazı faydalı olmayan sigara olmayandır.

Ters dön devam

3- Tikel olumlu- yok, I \rightarrow yok

- Bazı insanlar doktordur.
- Bazı doktor olmayanlar insan olmayandır. –
yanlış

Ters dön devam

4- Tikel olumsuz- tikel olumsuz, $0 \rightarrow 0$

- Bazı insanlar bilgili değildir.
- Bazı bilgili olmayan insan olmayan değildir.

Değerlendirme

soru 1

- I. Konu
- II. yüklem
- III. bağ
- IVBağlaç
- Yukarıdakilerden hangileri önermenin unsurlarıdır?
- I
- II
- III, II
- I, II, III
- Hepsi

Soru 2

- “Yağmur yağarsa sokaklar ıslanır.”
- “ İzmir soğuk değildir.”
- “İlim faydalıdır.”
- “ Sevgi emektir.”
- “İnsan ancak ektiğini biçer.”

Yukarıda hangi önerme çeşidi yoktur?

- Basit
- Olumsuz
- Ayrık şartlı
- Bileşik

Soru 3

- I. Tümel olumlu = her a, b'dir.
- II. Tümel olumsuz = hiçbir a, b değildir.
- III. Tikel olumlu = bazı a, b'dir.
- IV. Tikel olumsuz = bazı a, b değildir.

Yukarıdakilerden hangileri doğru verilmiştir?

- I
- I,II
- I,II,III
- I,III
- Hepsi

Soru 4

- Aşağıdakilerden hangisi tümel olumlu bir önermedir?
- a- bütün insanlar onurludur.
- b- Bazı insanlar terzidir.
- c- Bazı insanlar terzi değildir.
- d- hiç bir insan ölümlü ölümden değildir.
- e- hiçbir insan ölümlü değildir.

Soru 4

- Bir önermenin niteliğini bozmaksızın öznesini yüklem yüklemine özne yaparak, anlamca eşdeğer, aynı doğruluk değerine sahip, yeni bir önerme oluşmaya ne ad verilir?
- Döndürme
- Alt karşıt
- Üst karşıt
- Çelişik
- Entimem

Soru 5

- “Kimi insanlar zeki, çalışkan ve başarılıdırlar.”
Bu önerme nicelik, nitelik ve yapı bakımından nasıl adlandırılır?
- Tikel, basit, olumlu,
- Tümel, bileşik, olumlu,
- Tikel, bileşik, olumlu,
- Teki, bileşik, olumsuz
- Tümel, bileşik, olumsuz

Soru 6

Aşağıdakilerden hangisi tikel olumsuz önermeye örnektir?

- Bazı kuşlar uçar
- Bazı atlar beyazdır
- Hiçbir insan ölümsüz değildir
- Her kuş kanatlıdır
- Bazı insanlar zengin değildir.

Akıl Yürütmeler

Akıl yürütme için birkaç tanım kullanılır:

1. Akıl yürütme, bilinmeyen hakikatleri keşfetmeye yarar. Nitekim gözlem yaparak göremediğimiz bazı şeyler hakkında hüküm verebiliyoruz. Akıl yürütme ile bir konu hakkında bildiklerimizden hareketle onun hakkında bilmediklerimizle ilgili bir hüküm verebiliriz. Böylece akıl yürütme ile bilgi dağarcığımız genişlemiş olur.

2

- 2. Akıl yürütme, yakini olmayan hakikatleri ispata yarar. Örneğin geometride akıl yürütmeden hareketle elde edilen sonuçlar bir hakikati ifade eder. Diğer alanlarda da durum böyledir. Bundan dolayı "akıl yürütmek, bir şeyi diğer şey ile ispat etmektir" şeklinde tanımlanır.

3

- 3. Akıl yürütme müphem, belirsiz olan hakikatleri anlamaya yarar. Bir hakikatin delilleri görülebilir fakat sebepleri görülemeyebilir. Bir hakikati anlamanın sebebi diğer bir hakikati bilmeye bağlı olabilir. Dolayısıyla bilinen ile bilinmeyen arasındaki ilişki akıl yürütmeden başka bir şey değildir.

Günlük hayatta akıl yürütme

- Farkında olarak ya da olmayarak kullandığımız neredeyse her şey akıl yürütme gücümüze yani muhakememize dayanır. Saatimize bakıp otobüsün geçip geçmediğini, ders çalışıp çalışmadığımızda neler olacağını, Ahmet yine 100 aldı derken bile muhakeme yaparız.

2

- Yine alışverişte, harcamaları hesaplama vs. akıl yürütme yani muhakeme yapılır.
- Muhakeme gücü kişinin aynı zamanda zekası ile yakından alakalıdır. Zeki insanlar daha kısa sürede muhakeme ederler.

Akıl yürütme yolları

- *Doğrudan akıl yürütmeler:*
- Tek bir önermeden doğrudan doğruya tek bir hüküm çıkarılıyorsa buna doğrudan akıl yürütme denir. Yani doğrudan akıl yürütmeler tek bir önerme dayalı olarak yapılır. Bu tarz akıl yürütmelerde daha çok önermeler arası ilişkiler ele alınır. Karşı olma ve döndürme, doğrudan akıl yürütmenin iki şeklidir. İslam mantıkçıları doğrudan akıl yürütmeye 'ahkam-ı kazaya' derlerdi.

Aky-2

- *Dolaylı akıl yürütmeler:*
- Birden fazla önermeden hareketle yeni bir sonuç elde etme şeklidir. Yani bu tarz akıl yürütmeler birden fazla önermeye dayanır. Bu akıl yürütmenin; tümevarım dümdengelim, analogi şeklinde çeşitleri vardır. İslam mantıkçuları akıl yürütme bahsini delil, hüccet, kıyas, istidlal, istikra vs adlar altında ele almışlardır.

Akıl yürütme çeşitleri

Tümevarım:

zihnin özelden genele, tikelden tümele, parçadan bütüne sonuç çıkardığı akıl yürütmelerdir. Tümevarım kullanıldığı yapı yada bilim dalı içinde çeşitlere ayrılabilmiştir.

Genel olarak şunlar ele alınır:

Tam tümevarım: bir bütünü meydana getiren parçaların tamamını veya bir sınıfın tüm bireylerinin hepsini incelemek suretiyle geneli hakkında hüküm çıkarmaktır.

Örnek: Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi ve Pazar günlerinin hepsi 24 saattir.

Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri haftanın bütün günleridir.

Öyleyse haftanın bütün günleri, 24 saattir.

tmv2-

Eksik tümevarım: bir bütünün ya da bir sınıfın tümüne değil de bir kısmına dayanarak hüküm vermektir. Bu tarz tümevarım çok geçerli olmamakla beraber bir konu ya da olay hakkında bilimsel olmayan, kısa vadede işe yarar akıl yürütmelerdir.

Örnek:

At, inek, koyun, bir şey çiğnerken alt çenelerini oynatır.

At, inek, koyun, hayvandır.

Öyleyse bütün hayvanlar bir şey yerken alt çenelerini oynatırlar.

Tümevarım 3

Deneysel/ gözlemsel tümevarım: Bu çeşide basit sayımsal tümevarım da denilmiştir. Belli bir gözlem yada deney sonunda diğer gözlem ya da deneyin ayrı bulguyu vereceği fikrinden beslenir. 100 kişi üzerinde yapılan çalışmalar diğer 100lük kısımlarda da aynı sonucu vereceği kabul edilerek yorumlar yapılır. Mesela, Corona virüsü tesbit edilen yaşlı sayılan kesim virüse karşı daha dayanıksız olmuştur. Bu sonuca bir çok yaşlı hasta gözlenerek varılmıştır.

örnek:

Gözlemlenen günde 2 saatten fazla telefon yada bilgisi sayar oyunu oynayan 1. kişi agresiftir.

Gözlemlenen günde 2 saatten fazla telefon yada bilgisi sayar oyunu oynayan 2. kişi agresiftir.

Gözlemlenen günde 2 saatten fazla telefon yada bilgisi sayar oyunu oynayan 3. kişi agresiftir.

.....

.....

Gözlemlenen günde 2 saatten fazla telefon yada bilgisi sayar oyunu oynayan 100. kişi agresiftir.

Öyleyse

Günde 2 saatten fazla telefon yada bilgisi sayar oyunu oynayan kişiler agresiftir.

tmv4

- **Bilimsel tümevarım:** bir bütünün bazı parçalarının verilerine dayanarak bütün hakkında genel bir yasaya varmaktır. Mesela: Arşimet suya batan birkaç cismi gözlemleyerek bundan “bir sıvıya daldırılan bir cisim aşağıdan yukarıya doğru itme kuvvetinin etkisindedir. Bu kuvvet suyun taşıdığı sıvının ağırlığına eşittir.” suyun kaldırma kuvveti yasasını oluşturmuş bulunmaktadır

Tümdengelim

- Zihnin tümelden tikele, bütünden parçaya yaptığı akıl yürütmedir. Genelden özele doğru bir hareket gözlenir. “Tümdengelim bütün için geçerli olan parça için de geçerlidir.” ilkesine dayanır. Sonuçlar mantıksal olarak öncüllerdedir, yani tümdengelimde sonuçlarda gizlidir. Kural haline getirecek olursak:
 - 1- öncüller doğru ise sonuç da doğrudur.
 - 2- sonuç yanlış ise en az öncüllerden biri yanlıştır.
 - 3- tüm öncüller doğru, sonuç yanlış çıkıyorsa akıl yürütme geçersizdir.
- Tümden gelim öncüllerini denetleyen tek akıl yürütme biçimidir. Bu sebeple oldukça güvenilir olacağı söylenebilir.

Tmdeg-2

- Örnekler:
- Tüm insanlar ölümlüdür.
- Sokrates de insandır.
- Öyleyse Sokrates de ölümlüdür.

- Her cisim yer kaplar.
- Demir de cisimdir.
- Öyleyse demir de yer kaplar.

Analoji

- Analoji: Temsil de denilmektedir. Zihnin bir şeyi diğer bir şeye benzeterек hükme varmasıdır. Ancak ulaşılan sonuç zorunluluk değil imkan bildirir.
- Günlük hayatta pratik kullanımı vardır. Hatta bazen olumlu ya da olumsuz ön yargılara da yol açabilir. Buzda ayağımız kaymış ve düşmüşsek, düştüğümüz yere benzeyen bir yerde tekrar düşeceğimizi düşünürüz.
- Araba yarışı oyunu oynamak gerçek hayatta araba kullanmaya yardımcı olabilir.
- Okullarda kullanılan gerçeğinin maket versiyonu tasarımları da analogi olabilir.

Değerlendirme soru 1

- I. Zihnin tümelden tikele, bütünden parçaya yaptığı akıl yürütmedir.
- II. Öncüller doğru ise sonuç da doğrudur.
- III. Sonuç yanlış ise en az öncüllerden biri yanlıştır.
- IV. Zihnin bir şeyi diğer bir şeye benzetererek hükme varmasıdır.
- Yukarıdakilerden hangisi/leri tümdengelim için geçerlidir?
- Yalnız I
- I, II, III
- I, III
- Yalnız IV

soru 2

- - “ , zihnin özelden genele, tikelden tümele, parçadan bütüne sonuç çıkardığı akıl yürütmelerdir.”
- Yukarıdaki tanım hangi akıl yürütme ile ilgilidir?
- Tümdengelim
- Tümevarım
- Analoji
- Kıyas
- Önerme

Soru 3

- - “.....: bir bütünü meydana getiren parçaların tamamını veya bir sınıfın tüm bireylerinin hepsini incelemek suretiyle geneli hakkında hüküm çıkarmaktır.
- Örnek: Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi ve Pazar günlerinin hepsi 24 saattir.
- Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri haftanın bütün günleridir.
- Öyleyse haftanın bütün günleri, 24 saattir.”
- Yukarıdaki boşluğa hangisi yazılmalıdır?
- Tam tümevarım
- Eksik tümevarım
- Dolaylı akıl yürütme
- Doğrudan akıl yürütme
- Analoji

11.HAFTA MANTIK DERS NOTLARI

Kıyas

Bir delile kıyasla bir sonuca varmaktır. Kıyasta iki hüküm vardır ve ikisinden üçüncü bir hükme varılır. Burada zihin kendiliğinden zorunlu olarak sonuca varır. Kıyasın tek başına birer hüküm bildiren, üçüncü bir hükmün çıkarıldığı cümlelere delil, öncül, mukaddem-tali gibi adlar verilmiştir. Bunlardan aralarında bir tür ilişki ile akıl yürütmeyele sonuca varılır.

2

- Mesela;
- İnsanların duyguları vardır.
- Ali de insandır.
- Öyleyse Ali'nin de duyguları vardır.

Kıyasın unsurları:

İki öncülden bir sonuç çıkarmak olan kıyas evvela iki öncül- delil vs. muhtaçtır. Ancak aralarında bir alaka olmalıdır. Bu alaka bir terimde mevcuttur: orta terim. Orta terim iki öncül arasında bağıntı kuran terimdir. Yani küçük terim ve büyük terim arasında ilişkiyi taşıyan terimdir.

- Örnek:
- Bütün insanlar ölümlüdür. = büyük önerme
- Orta terim büyük terim
- Sokrates insandır. = küçük önerme
- Küçük terim Orta terim
- Öyleyse Sokrates de ölümlüdür. = netice, sonuç
- Küçük terim büyük terim

- Kıyasın gördüğümüz gibi unsurları şunlardır: küçük terim, orta terim, büyük terim.
- Ayrıca öncüllerden içinde büyük terim bulunan önermeye büyük önerme- Kübra-, içinde küçük terimin bulunduğu öncüle de küçük önerme-suğra- denir. Sonuçta orta terim yer almaz.

Kıyas Çeşitleri

1- Basit kıyaslar: iki öncül ve bir sonuçtan oluşan kıyaslara basit kıyaslar denir. İki şekli vardır: kesin kıyaslar, Diğer isimleri de kategorik ve iktiranidir, seçmeli kıyaslar, diğer isimleri istisnai ve conjunctive.

A-Kesin kıyaslar

- Eğer kıyasın sonucu öncüllerde anlam bakımından bulunup da şekil bakımından bulunmazsa bu tarz kıyaslara kesin kıyaslar denir.
- **a.1. yüklemli kesin kıyaslar**
- sadece yüklemli önermelerden meydana gelen önermelerden oluşan kıyas çeşididir. Yüklemli kesin kıyasların 8 kuralı vardır:

1- Her kıyasta büyük, küçük ve orta şeklinde üç terim bulunmalıdır. Üç terimden az ise kıyas olmaz. Fazla ise bileşik kıyas olur ya da geçersiz sonuç verir.

-
- Misal: Almanya Fransa ya bitişiktir,
- Fransa İspanya'ya bitişiktir,
- Öyleyse Almanya İspanya'ya bitişiktir.
- Geçersizdir. Çünkü burada 4 terim vardır: Almanya, Fransa, İspanya, bitişik.

2- Orta terim sonuç önermesinde bulunmamalıdır. Misal:

- Tüm filozoflar düşünürdür,
- Hiçbir düşünür cahil değildir,
- Hiçbir cahil düşünür değildir.

Burada küçük önerme döndürülüp verilmiştir. Orta terim –düşünür- aynen sonuçta yer almıştır.

3- Orta terim iki öncülde de tikel olarak alınamaz. Orta terim en az bir defa külli olmalıdır. Misal:

- Bazı bayanlar kaprislidir,
- Sümeyye de bayandır,
- Sümeyye de kaprislidir!
- *Orta terim külli olmadığından kıyas geçersizdir.*

- Bütün köpekler omurgalıdır,
- Bütün kediler omurgalıdır,
- Bütün kediler köpektir.

- *Burada omurgalı tikel olarak alınmış, tümel sonuç çıkarılmıştır.*

4- Sonuçta bulunan terimlerin kaplamı sonuçtaki terimlerin kaplamını aşmamalıdır. Orta terim bağlayıcı olduğundan orta terimi aşan bir durum olmamalıdır. Misal:

-
- Demir serttir,
- Demir madendir,
- Her maden serttir!
- Tikel olan orta terim, sonuçta tümel alınmıştır.

5- Sonuç daima öncüllerin zayıf olanına tabidir.

Misal:

-
- Bazı sarılar çiçektir,
- Her çiçek güzeldir,
- Her güzel sarıdır!
- Tikel olan orta terim, sonuçta tümel bir yargıyla sonuçlandırılmıştır. Tikel tümel sonuç verdiğinde hata yapılmıştır.

- 6- İki olumsuz önermeden bir sonuç çıkmaz.
Misal:
-
- Hiçbir insan taş değildir,
- Hiçbir konuşan taş değildir,
- Hiçbir konuşan insan değildir!
-
- İki olumsuzdan sonuç çıkmaz.

- 7- İki tikelden sonuç çıkmaz. Misal:
Bazı insanlar merhametlidir,
Bazı insanlar sarışındır,
?

8- Öncüller olumlu ise sonuç olumsuz olmaz.

Bazı insanlar çıkarıcıdır,

Tüm çıkarıcılar düzenbazdır,

Bazı düzenbazlar insan değildir!

- Olumsuz şekilde sonuç çıkarılamaz.

a.2. şartlı kesin kıyaslar:

- öncüllerden en az birinin bitişik ya da ayırık şartlı önermelerden oluştuğu kıyaslardır. Bu tür kıyaslarda sonuç hem anlam hem de şekil olarak öncüllerde bulunur. Misal:
-
- Eğer şu cisim hareket ediyorsa o canlıdır,
- Şu cisim hareket ediyor,
- O cisim canlıdır.
-
- Ya gündüzdür ya gecedir,
- Gecedir,
- Gündüz değildir.

b-Seçmeli Kıyaslar:

- Kıyasın sonucunun aynısı ya da karşıt hali öncüllerde hem şeklen hem de anlam bakımından bulunuyorsa bu tür kıyaslara seçmeli kıyas denilmektedir.
- Eğer bu şey cisimse yer kaplamaktadır,
- Lakin o cisimdir,
- öyleyse yer kaplamaktadır.
- Görüldüğü gibi yer kaplamaktadır, ifadesi hem anlam hem şekil bakımından mevcuttur.

Diğer bir örnek:

- Eğer bu şey cisimse yer kaplamaktadır,
 - Lakin o yer kaplamamaktadır,
 - Öyleyse o cisim değildir.
-
- Burada da karşıt hali sonuçta yer almaktadır.

2-Bileşik kıyaslar:

- Öncülleri ikiden fazla olan kıyaslardır. İki ya da daha fazla basit kıyastan oluşabilmektedirler.
- **2.1. zincirleme kıyaslar:**
- Kıyastaki birinci öncülün yüklemine ikinci öncüle kıyas, ikinci öncülün yüklemine üçüncüye konu.... Şeklinde ayırarak birbirine bağlayıp sonucu ilk öncülle irtibatlandırarak hükme varılır. Misal:

- Bu ırmak gürültü yapıyor,
- Gürültü yapan hareket eder,
- Hareket eden donmamıştır,
- Donmamış olan beni taşıyamaz,
- O halde bu ırmak beni taşıyamaz.

2.2. Hulfi Kıyas

Kesin bir kıyas ile seçmeli bir kıyastan elde edilen kıyaslardır. Bu tarz kıyaslarda asıl savunulan delilin tersi ortaya konarak delil desteklenir. Misal:

-
- Bir şey kendini yoktan var edemez. Hükmü doğruysa;
- Bir şey kendini yoktan var eder,
- Eğer bir şey kendini yoktan var etse, öncesinde yok iken var olması gerekir,
- Bir şeyin yok iken kendini var etmesi imkansızdır,
- Öyleyse bir şey kendini yoktan var edemez.
-
-

2.3. Dilemler-dilemma- ikilem-

- Öncülleri bitişik ve ayırık şartlı önermelerden oluşan kıyaslardır. Öncüllerdeki hükümlerin ayrı ayrı ele alınmasıyla sonuca varılan kıyaslardır. Misal:
 -
 -
 - Ya siz padişahsınız ya ben padişahım,
 - Siz padişahsanız sorumluluğunuz gereği,
 - ben padişahsam emrim gereği,
 - her iki halde de ordunun başına geçmelisiniz!

3-Düzensiz kıyaslar

- Delillerden biri veya sonucu gizli tutularak hüküm verilen kıyastır. Yani ifadede eksik ancak zihinde tam olan kıyaslardır. Misal:
 -
 - Düşünüyorum;
 - O halde varım .

 -
 - Güzelliğine aldanma!
 -
-
- Kalp kırmak kötü bir şeydir!

3.2. delilli kıyas-epikrem:

- Öncülleriyle beraber o öncüllerin delillerinin de beraber ifade edildiği kıyastır. Misal:
- Öncül: heva ve hevesine tabi olan tabi olanın kalbi daima ızdırap içindedir,
Delil: çünkü bir taraftan vicdanı onu ayıplar, diğer taraftan o kişi isteklerini durduramaz.
- Öncül: kalbinde ızdırap olan mutlu değildir.
Delil : çünkü mutluluk kalp huzuru gerektirir.
- Sonuç: öyleyse heva ve hevesine tabi olan mutlu yaşayamaz.

12. HAFTA MANTIK DERSİ

BEŞ SANAT

- Beş sanatı kıyasın ihtiva ettiği öncüllerdeki önerme çeşitleri meydana getirdiğine göre her bir sanatın tarifini yapabilmek için öncelikle bu önerme çeşitlerini görmek gerekir.

1- Yakiniyyat:

- Gerçeğe uygun olan, tartışmasız olarak kesin bilgi veren önermelerdir. " Bütün parçadan büyüktür" önermesi gibi. İslam mantıkçıları yakiniyyatı çeşitli şekillerde tarif etmişlerdir. Yaygın anlayışa göre mutlak doğru olan sadece yakini önermeler olup gösterilen diğer bütün önerme çeşitleri az çok ihtimalli veya gerçek dışı bilgiler ihtiva eder.

2- Meşhurat:

- Doğruluğu insanlar tarafından kabul görmüş olmasından kaynaklanan önermelerdir. Ancak buradaki "insanlar " genel anlamda olmayıp istisna her zaman söz konusudur. Bu sebeple meşhuratın doğruluğu "örfi" olup çağlara, bölgelere, ülkelere veya sanat ve meslek alanlarına göre değişebilir. Mantıkçılar bu önermelere çoğunlukla "Adalet iyidir", "Yalan kötüdür" gibi ahlaki hükümleri örnek gösterirler.

3-Müsellemat:

- Tartışma sırasında öne sürülen ve hasım tarafından doğruluğı benimsenen, bir defa hükme delil sayılmakla geçerlilik ve yaygınlık kazanmış olan önermelerdir. Fıkıh usulünde "ahad haber"lerle varılan hükümler müsellemattan sayılır ve ahad habere itiraz edilmesi durumunda fakihlerin daha önce bu habere dayanarak hüküm vermiş olmaları delil gösterilir.

4-Makbulat:

- Yalan söylemeyeceğine dair hakkında hüsn-ü zan beslenen bir kimseden alınan bilgileri ifade eder (peygamberlerin yalan söylemeleri ihtimal dışı olduğundan onlardan sadır olduğu kesin olarak bilinen haberler burhan kategorisine girer).

5- Zanniyyat:

- Geniş anlamda yakıniyyatın dışındaki bütün önerme çeşitlerini kapsar; dar anlamda ise aklın tercihen kabul ettiği, ancak tersinin de doğru olması ihtimali bulunan önermeler için kullanılır.

6- Muhayyemat:

- Doğru veya yanlış, kabul edilebilir veya edilemez olsun insanda sevinç ve huzura yahut nefret ve sıkıntıya yol açan önermelerdir.

7- Vehmiyyat:

- Zihnin bir gücü olan vehim veya hayalin tecrübi varlık ve olaylara bakmak ve genelleme yapmak suretiyle ürettiği önermelerdir: Mesela cisimlerin mekanda yer kaplamasına bakarak, "Var olan her şey mekanda yer kaplar" şeklinde iler iye sürülen önerme vehmiyyattandır.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere is-lam mantıkçıları beş sanatı şu şekilde sıralamışlardır:

- *1- Burhan:*
- Öncülleri yakiniyyattan olan kıyastır. Mantıkçılara göre burhan bütün delillerin en kesin ve güvenilir olanıdır. Başak bir ifadeyle hem hem form hem madde bakımından mükemmel olan kıyastır. Yani hem şeklen hem de mana bakımından geçerli olan kıyastır.
- Burhanın amacı ilmi bilgiyi elde etmektir. İلمي bilgi ise zati öncüllerden, zorunlu olarak doğru olan öncüllerden hareket edilir. Mükemmel şekilde oluşturulması burhanın şartıdır. Burhanın çeşitleri vardır:

- Burhan-ı limmi:

bu isim Arapçadaki lime ? sorusundan türetilmiştir. Türkçede “niçin?” anlamına gelir. Bu çeşit burhana burhanı illet de denilmiştir. Kesin çıkarımlardan burhan adını hak eden gerçek akıl yürütme, orta terimin, büyük terimin varlığı için küçük terimde sebep, yani illet olduğu burhandır ki bu da burhanı limmidir. (mantık el kitabı, s. 248) burhanı limmide ortaya çıkan kesin bilgi öncülün birbirlerini ve sonucu desteklemesi bakımından güvenilirdir.

Burhan-ı inni:

- Arapçadaki “inne” edatından gelmiştir. Pekiştirmek amacıyla kullanılır. Kıyasta burhanı inni eserden müessire ulaşmak, delilden delillendirene varmak şeklindedir. İletler, sadece zihindeki illeti olursa buna da burhan-ı inni denir. Mesela, "Bu adam öksürüyor-Her öksüren hastadır-Şu halde bu adam da hastadır" şeklindeki bir kıyas formunda "öksürme" (orta terim). sonuçtaki hükmün hem zihni hem de harici illetidir; yani öksürme hem zihnen adamın hasta olduğuna hükmedilmesini sağlamakta, hükmün illeti olmakta, hem de hastalığın haricen de vuku bulduğunu göstermektedir. (Dia, Burhan)

Burhan-ı hulfi:

Burhanın bir başka çeşidi de bir fikrin doğruluğunu, zıddının yanlışlığını ispatlamak suretiyle ortaya koyma yöntemidir ki buna burhan-ı hulfi (burhan-ı nakz) adı verilir. Doğrudan doğruya öncüllerden hareket edilerek ispatlanmadığı için buna "vasıtalı burhan" da denilir.

2- Cedel:

- Meşhurat veya müsellemtan sayılan öncüllerden oluşan kıyastır. Cedel bu öncüllerin kabul edilebilirlik derecesine göre bir değer taşır. Ancak islam mantıkçlarına göre cedel tasdike faydalı bir kıyas çeşidi olmakla birlikte aslında bununla ne bir hakikat ispat edilmiş ne de reddedilmiş olur. Cedel sanatını kullananana "cedeli" veya "mücadil" denir.

Cedel devam

- Farabiden itibaren bütün islam mantıkçıları cedeli, gerek öncüllerinin gerekse sonucunun kesinliği bakımından burhandan zayıf bir kıyas türü olarak kabul etmişlerdir. Bu kıyasın öncülleri, kendiliğinden doğru olup olmadığı belli olmayan, ancak insanlar nezdinde doğru kabul edilen ve öylece yaygınlaşmış (müsellemat ve meşhuratı olan önermelerdir. Cedelden gaye, doğru bilgilere ulaşmaktan ziyade ya bir görüş ve inancı kabul ettirmek veya hasmı susturmaktır. Bu sebeple cedel daha çok bir tartışma metodu kabul edilmiştir. Ancak İbn Sina bu tartışmanın yalnızca muhtevassız bir mücadele olmayıp bir münazara, yani "nazar" (görüş, fikir) yüklü bir tartışma olduğuna dikkat çeker.

3- Hatabe- hitabet- retorica:

- Ya sırf zanniyyattan veya hem zanniyyat hem de makbülattan oluşan kıyastır.
- Hitabet politik, adli ve törensel hitabet olarak gruplandırılmıştır.
- Edebi söz sanatları ve daha başka birtakım kıyas çeşitleri ile karşısındaki dinleyici kitlesi üzerinde etki bırakmaya çalışmaktır. Dini hitabetlerde iyiye teşvik, kötülükten uzaklaştırma gayesiyle hitap edilir.

4- Őir:

- Mantıkçılar Őiri kısaca muhayyelat türünden öncüllerin oluşturduğu kıyas diye tarif etmiŐler. Ayrıca muhayyelata da "Őir nermeler" adını vermişlerdir.
- Őiirle insandaki duygular harekete geçirilir.

5- Safsata veya Mugalata:

- Safsata "genellikle öncülleri vehmiyyattan oluşan kıyas", mugalata ise "sureti, maddesi veya her ikisi bakımından da geçersiz olan kıyas" diye açıklanır. Bazı mantıkçılar beşinci sanat olarak safsatayı, bazıları da mugalatayı göstermişlerdir. İslam mantıkçıları düşünce faaliyetlerinde hatadan korunmak, demogoji yapanları susturmak, imtihanda öğrencinin zihin disiplinini sağlamak gibi gayelerle mugalata sanatını bilmenin yararlı olduğunu düşünmüşlerdir.